

PORADNIK DLA OSÓB PRACUJĄCYCH ZE SPOŁECZNOŚCIĄ ROMSKĄ

KULTURA ROMSKA W PIGUŁCE

Radom 2013

PORADNIK DLA OSÓB PRACUJĄCYCH ZE SPOŁECZNOŚCIĄ ROMSKĄ

KULTURA ROMSKA W PIGUŁCE

Redakcja: Anna Dzięwiż – Przychodzeń
Autorzy tekstów : Agnieszka Caban
Karol Kwiatkowski
Korekta: Marianna Kwiatkowska
Tłumaczenie na j. romski: Stanisław Stankiewicz

Karolina Kwiatkowska
Organizowanie Kursów i Szkoleń
e-mail: karolinastankiewicz@vp.pl

**Opracowanie i druk współfinansowane przez Unię Europejską w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego**

Publikacja bezpłatna

Nakład: 2000 egz.

Druk i oprawa:

Aldruk Paweł Głogowski 26-600 Radom ul. Miła 10

tel./fax 48 340 23 25, e-mail:aldruk1@vp.pl

Spis treści

<i>Jakiej nazwy używać, Cygan czy Rom?</i>	8
<i>Kim są Romowie? Skąd przybyli?</i>	11
<i>Jak Romowie znaleźli się w Polsce?</i>	17
<i>Dlaczego mówi się, że Romowie to wędrowcy?</i>	18
<i>Jaka jest romska kultura?</i>	21
<i>Kim jest romski przywódca?</i>	23
<i>Co Romowie robią na co dzień, czym się zajmują?</i>	24
<i>W co wierzą Romowie ?</i>	28
<i>Z kim kojarzą się Romowie?</i>	29
<i>Czy to prawda, że Romowie mają flagę, hymn i swoje międzynarodowe święto?</i>	34
<i>Sposoby aktywizacji Romów</i>	36
<i>Źródła pozyskiwania funduszy na działalność na rzecz Romów</i>	41

Kaj so rakhesa dre da cejga

<i>Syr te phenas, Cygan vaj Rom?</i>	48
<i>Kon sy Roma? Katar / karing javne?</i>	51
<i>Syr e Roma rakhne-pes ando Polska?</i>	57
<i>Soske phenen, so Roma sa traden dromenca?</i>	59
<i>Savi sy romani kultura?</i>	61
<i>Kon sy romano lideri?</i>	63
<i>So Roma keren pe sodyves, sosa pes zaŕen?</i>	64
<i>Dre so pacian e Roma?</i>	68
<i>Konusa šaj sy paše o Roma?</i>	69
<i>Sy odova ćaćipe kaj Romen sy pesko ścjago/flaga, hymno thaj maškarmengo dyves?</i>	74
<i>Syr te aktywizynen-pe Roma</i>	76
<i>Kaj sy łove pe butia e Romenge</i>	81

Słowo wstępu...

Romowie dla nie-Romów o Romach, Romowie dla Romów o sobie. Ideą niniejszego wydawnictwa jest jak najbardziej przystępne i zrozumiałe omówienie kultury i życia Romów. Romowie to mniejszość etniczna, z którą stykamy się na co dzień. Romowie są naszymi znajomymi, sąsiadami, są bohaterami barwnych opowieści, a nierzadko symbolem ludzkich obaw. Jest wiele pytań i mało odpowiedzi. Niniejszą publikację traktujemy więc jako gotowy zbiór najważniejszych informacji, które powinny być odpowiedzią na większość kwestii, jakie gromadzą się w kontekście coraz bliższego poznawania Romów. Liczymy, że książeczka stanie się dla niektórych pierwszym krokiem do zrozumienia tej niezwykłej kultury, zainteresuje, a nawet zainspiruje do głębszych poszukiwań. Zagadnienia poruszane w zbiorze są skonstruowane na zasadzie najczęstszych, a zarazem prostych pytań, z którymi mierzy się prawie każdy – *Jakiej nazwy należy używać: Cyganie czy Romowie? Skąd przybyli Romowie? Czy Romowie mają swojego króla?, Co Cyganie robią na co dzień?, itp.* Odpowiedzi napisane są w sposób czytelny i przejrzysty, nie jest to bowiem pozycja naukowa, a podręczny informator dla osób bezpośrednio stykających się z Romami w swojej pracy.

*Życzymy przyjemnej lektury
i owocnych poszukiwań*

Jakiej nazwy używać, Cygan czy Rom?

Nazwa „Cygan” znana jest w wielu krajach. Czy można na Romów mówić w inny sposób? Jak można inaczej określać przedstawicieli tej mniejszości? Sami Romowie dosyć często używają tej nazwy wobec swoich rodaków. Mniej więcej od lat dziewięćdziesiątych, chociaż zaistniało już wcześniej, w mediach popularna jest nazwa „Romowie”. Takiego zwrotu również używają Cyganie, którzy są działaczami politycznymi, liderami grup romskich, a ostatnio nawet zwykli ich przedstawiciele. Jaka nazwa jest więc odpowiednia? Której używać, by nikogo do siebie nie zrazić? Są to dylematy trapiące obecnie wiele osób, które w jakiś sposób z tą kulturą mają kontakt.

Nazwa Cygan pochodzi już z wieku XIV, z terenów Grecji, gdzie przebywający tam lud nieznanego pochodzenia nazwano – *Acigani*. Jest to oczywiście wyjściowa nazwa, późniejszej – Cyganie. Warto również nadmienić, że określano Cyganów – *Mandopolos*, co oznaczało prawdopodobnie wieszczbiarza lub wróżbitę. Nie przetrwała ona jednak tak długo jak ta pierwsza.

Wnioskiem z tego jest, że „Cyganie” to nazwa narzucona przez nie-Cyganów. Czy powinniśmy takiej nazwy używać?

Mała znajomość tej obcej ówczesnie ludności oraz izolacja Cyganów sprawiła, że nie wyłoniło się żadne inne, istotne i właściwe określenie. Przybysze sami wprowadzali w błąd Europejczyków, nazywając siebie Egipcjanami, co zresztą przetrwało dłużej i niezwykle rzadko, ale da się jeszcze wśród społeczności usłyszeć.

Najpopularniejsza stała się jednak nazwa Cyganie, która przyłgnęła do tej rozproszonej po całym świecie grupy. Bardzo ciekawe również są jej koleje, od czasu, kiedy pojawiła się w Europie. Otóż bywało tak, że na samym początku określała ona osoby pobożne, niekiedy wędrowców. Znane są przypadki, kiedy w Polsce, osoby szlacheckiego pochodzenia wykorzystywały ją, jako swój przydomek lub nazwisko. Niekiedy nadawano takie nazwy wsiom i majątkom. Z czasem zmieniła ona swe znaczenie i kreśliła obraz osób podejrzanych, fałszywych, oszustów bądź złodziei. Zdarzało się, że odnosiła się do osób o smagłej cerze, czarnych włosach, jednym słowem ludzi charakteryzujących się cygańską urodą. W innych krajach znane są przykłady utożsamiania nazwy Cygan z wędrowcem, tzn. każdy, kto nie miał stałego miejsca zamieszkania, a trudnił się tak zwanym włóczęgostwem,

był określany mianem „Cygana” i nie musiał wcale mieć nic wspólnego z Cyganami. Popularne było to określenie w Anglii około XIX wieku.

Należy również wziąć pod uwagę to, że nie wszyscy Cyganie/Romowie określają samych siebie w ten sposób, chociaż ich pochodzenie etniczne nie różni się niczym od Cyganów gdziekolwiek na świecie. Stosują oni inne zwroty na oznaczenie swojej grupy. Jest tak we Francji i Hiszpanii oraz w Niemczech, gdzie nie ma Cyganów, są po prostu: Manusze (Francja), Kale (Hiszpania), Sinti (Niemcy).

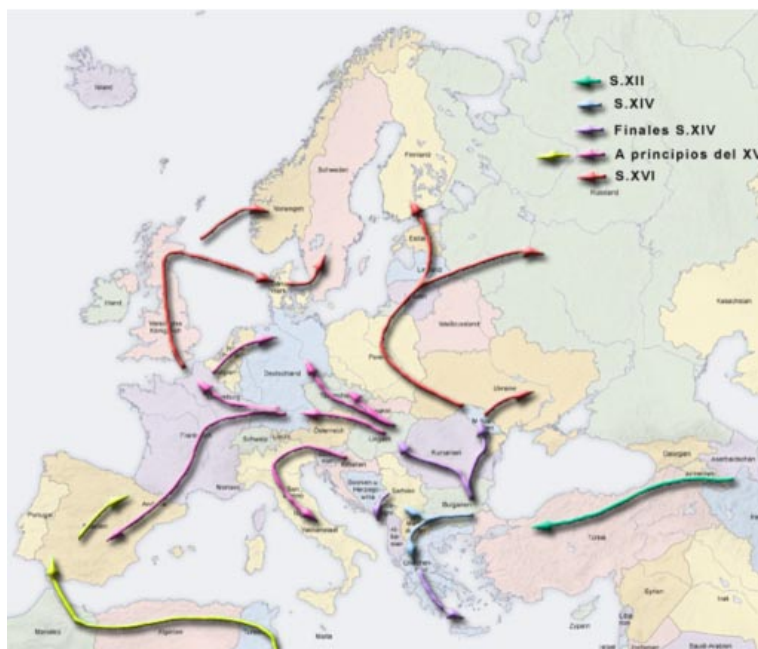
Skąd się wzięła jednak nazwa Rom? W programach telewizyjnych, gdzie porusza się jakkolwiek temat związany z mniejszością cygańską, zawsze mówi się Romowie. Wszelkie środki przekazu, starając się być poprawne politycznie, postępują już tylko tą nazwą. „Cyganie” zaczynają istnieć tylko i wyłącznie na festiwalach piosenki i kultury romskiej, opowiadaniach lub w mowie potocznej, zwykłych codziennych relacjach, chociaż i wtedy ta forma zaczyna umykać, coraz bardziej przed tą drugą. Rażąco jest natomiast używanie oficjalnie, w jakichkolwiek publikacjach miana „Cygana”, chociaż oczywiście zdarzało się to we wcześniejszych publikacjach wybitnych polskich cyganologów, Jerzego Ficowskiego, Adama Bartosza, Lecha Mroza i zdarza się nadal, zależnie od kontekstu i autora (część polskich publicystów, znawców kultury romskiej używa tych określeń po prostu zamiennie).

Mniej więcej od połowy XX wieku rozpoczęły się działania na rzecz pobudzenia romskiej tożsamości. W 1971r., pod Londynem został zwołany I Światowy Kongres, który zgromadził około pięćdziesięciu przedstawicieli organizacji cygańskich z całego kraju. Podczas kongresu powołano m.in. Międzynarodowy Komitet Cyganów mający reprezentować tę ludność na forum światowym. Wtedy też oprócz uchwalenia oficjalnego hymnu Cyganów (*Gelem, Gelem*) i zatwierdzenia formy flagi reprezentującej naród cygański (niebiesko – zielona, z czerwonym kołem pośrodku), ustosunkowano się również do samej nazwy. Za oficjalną uznano „Rom”. I to był oczywiście punkt zwrotny, nie tylko w sposobie oznaczania Cyganów na mapie narodów świata, ale również w samym stosunku do nich. Nazwa Rom, bowiem zrzucała wielowiekowe piętno, utożsamiania Cyganów jako włóczęgów bez korzeni i historii, a w zamian za to nobilitowała do poczucia specyficznej więzi między reprezentantami tego narodu

Rom, w ojczystym języku tego narodu – *romani*, oznacza, człowieka, mężczyznę, męża, ale tylko i wyłącznie członka tego narodu. W kulturze romskiej jest to określenie darzące innych wielkim szacunkiem, istnieje również odpowiednik tego słowa dla nie-Cyganów, jest to zwrot: *manusz*.

Używając więc zwrotu *Rom, Romowie*, oddajemy nie tylko szacunek w stosunku do Cyganów, gdyż uznajemy ich za członków pewnej grupy narodowej oraz przyznajemy, że są oni odrębną wspólnotą rządzącą się swoimi prawami, mającą własne obyczaje i możliwość ich obrony. Zwrot ten w takim samym stopniu, odnoszący się więc do ojczystego języka Cyganów jest wyrazem szacunku i pewnego uznania wielowiekowej, cygańskiej kultury. Nie sposób oddać miary i wagi tego, w jaki sposób powyższe dokonania wpłynęły nie tylko na wizerunek Romów, ale również na przeciwdziałanie dyskryminacji tej grupy. Odpowiednikiem żeńskim, choć nie tak mocno już znanym poza grupą, jest zwrot *Romni*, który oznacza kobietę romską, zazwyczaj mężatkę, ale również może odnosić się do młodej, jeszcze niezamężnej kobiety. Nie jest to niestety, aż tak bardzo znany zwyczaj, aby móc go stosować na forum ogólnym. Przyjęło się używać słowa Cyganie w stosunku do przeszłości i historii tego narodu, czasem też jako pewną formę bardzo poetycką, romantyczną, wręcz literacką. Dlatego też nie łatwo jest odrzucić całkowicie tej pierwotnej nazwy, ze względu na wielowiekowe tradycje, jakie w kulturze europejskiej się z nią wiążą.

Kim są Romowie? Skąd przybyli?

Cyganie są największą liczebnie mniejszością narodową świata. Wynika to z ich charakterystycznej sytuacji, jest to jeden z niewielu narodów, który nie posiada własnego państwa. Minęło już wiele wieków, od kiedy opuścili swoją pierwszą ojczyznę i wyruszyli w długą wędrówkę po świecie. Cyganie wywodzą się z Indii. Dokładnie nie wiadomo kiedy, ani dlaczego wyemigrowali z pierwotnej ojczyzny, która mieściła się w północnych Indiach. Nie wiadomo również kim byli, zanim ruszyli znan Gangesu ku Europie. Pewny jest jedynie ich indyjski rodowód. Od swojego pierwszego pojawienia się w Europie, Cyganie wędrują po jej krajach. Dopiero w XX wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, (w innych krajach już dużo wcześniej Romowie zaprzestali wędrować, w zaledwie kilku kontynuują ten tryb życia) rozpoczęła się akcja przymuszająca zmianę ich tradycyjnego, wędrownego trybu życia, która w większości krajów, gdzie została podjęta, osiągnęła skutek. Wędrówki Cyganów notowane są przez kronikarzy od kilkuset lat, jak dotąd w większości nie zasymilowali się, w dużej mierze i zachowują własny język i obyczaje. Cygańskie struktury społeczne i prawa rządzące nimi, utrzymują się nadal, mimo zmiany trybu życia i osiedlania się

w stałych miejscach zamieszkania. Cyganie dzielą się na wiele lokalnych wspólnot, związanych z różnymi krajami i regionami, które zazwyczaj nie asymilują się, lecz adaptują do lokalnej kultury i języka. Niektóre z tych wspólnot są ze sobą spokrewnione, niektóre powiązane ponadlokalną organizacją zwierzchnictwa. W kontekście całego świata, przyjęło się mówić, że Cyganie dzielą się na cztery grupy:

- **Romowie** – jest to najliczniejsza grupa, rozproszona po całym świecie.
- **Manusze** – tak określają się Cyganie żyjący we Francji, Włoszech, Niemczech oraz Ameryce Północnej, dokąd zapewne wyemigrowali z Europy.
- **Sinti** – mieszkający w Austrii, Szwajcarii, Włoszech, Niemczech i przygranicznych rejonach Francji, przez niektórych badaczy utożsamiani są z Manuszami.
- **Kale** – nazywani inaczej Gitanos, zamieszkujący Hiszpanię, Portugalię oraz południowo-zachodnią Francję.

Wędrówka Cyganów ku Europie zaczęła się prawdopodobnie przed X wiekiem i wiodła poprzez Persję i Armenię, gdzie dostali się pod wpływ imperium bizantyjskiego. Migracje Cyganów do poszczególnych państw europejskich odbywały się stopniowo, na przestrzeni kilku wieków i trwają do dzisiaj. Jednak najistotniejszymi były ich pierwsze wędrówki w większych grupach, które trwale zapisały się w pamięci ówczesnych oraz dały początek zaludnianiu przez Cyganów nowych terenów egzotycznej dla nich Europy.

Najwcześniejsza wzmianka na temat obecności Cyganów na pograniczu Europy pochodzi najprawdopodobniej z dzieła hagiograficznego Żywot Świętego Jerzego (Giorgi Mt'ac'mideli), które powstało w iberyjskim klasztorze na górze Atos około roku 1068. Autor opisuje sposób, w jaki Cyganie poradzili sobie z dziką zwierzyną, za pomocą rzuconych na nią czarów. Lud cygański słynął bowiem wtedy z możliwości panowania nad siłami paranormalnymi, tj. rzucania czarów i uroków. Jeszcze przez kilka wieków Cyganie pozostawali w granicach Cesarstwa Bizantyjskiego, gdzie zajmowali się głównie wróżbiarstwem, tresurą zwierząt oraz wszelkiego rodzaju kuglarstwem. Już wtedy kilka grup rozprzestrzeniło się na tereny Grecji i jej wysp oraz na ziemie późniejszej Jugosławii i Rumunii. Bardzo duża liczba wyrazów greckich w języku cygańskim świadczy o długim

pobyć Cyganów wśród ludności mówiącej po grecku. Na Peloponezie Cyganie w XV wieku stanowili znaczną liczbę ludności, nazywaną zresztą mylnie Egipcjanami. Jeszcze w XIV wieku przenieśli się na tereny Wenecji, skąd pochodzi niezwykle interesujący obraz Cyganów z 1323 roku, zanotowany przez Szymona Simeonisa: *„Widzieliśmy tam także lud żyjący poza miastem, greckiego obrządku, który podaje się za lud Chayma (Chama). Rzadko albo zgoła nigdy nie zatrzymywali się w jednym miejscu dłużej niż trzydzieści dni i w ciągłej wędrówce przemierzali ziemię, jakby od Boga przeklęci; a trzydziestego dnia przenosili się ze swymi długimi namiotami, które były podobne do arabskich: niskie i czarne; i wędrowali tak z pola na pole, z jaskini do jaskini.”*

Na terenach Wołoszczyzny i Mołdawii, które były kolejnym miejscem wędrówki Cyganów, rozegrała się próba ich osiedlenia, a nawet zmuszania do niewolnictwa. Wynikało to przede wszystkim z faktu wysokiej opłacalności utrzymywania Cyganów, którzy byli doskonałymi rzemieślnikami, trudniącymi się kowalstwem, kotlarstwem i ślusarstwem. Cygańskie wędrówki sprawiały, że nie było możliwe korzystanie z ich usług. Niewolnictwo stworzyło warunki do ich ciągłej służby u gospodarów. Wykorzystywano wiele sposobów, aby zmusić Cyganów do poddaństwa. Cyganie należący do państwa płacili roczne daniny, lecz nie ciążył na nich obowiązek przebywania w jednej okolicy, a nawet często zmuszano ich do przenoszenia się z miejsca na miejsce. Trzeba zaznaczyć, iż każdy Cygan nie usidlony przez panów zostawał własnością państwa. Niewolnictwo na Wołoszczyźnie i Mołdawii trwało do 1856 roku.

Kolejnym krajem, gdzie się pojawili były Węgry, a pierwsze wzmianki, które pochodzą z tego rejonu datuje się na początek XV wieku.

W XV wieku wędrują duże grupy Cyganów z Półwyspu Bałkańskiego do Europy środkowej i zachodniej. Bezpośrednią przyczyną było prawdopodobnie zagrożenie ze strony Turków. Rok 1417 to data, pod którą kronikarze notują masowe pojawienie się ich w różnych miastach Europy zachodniej. Ich przybyciu towarzyszyło ogromne zainteresowanie ze strony autochtonów. Aby móc spokojnie przemieszczać się po tych terenach, Cyganie używają podstępu, podają się za pokutników z Egiptu lub Małego Egiptu. Wielu uważa ich za oszustów, większość początkowo jednak wierzy w ich opowieści. Fałszywe teorie, które upowszechniali na temat swojego

pochodzenia, świadczyły przede wszystkim o ich doskonałej znajomości religijnej mentalności ludzi średniowiecza. Cyganie wiedzieli, że jako pokutnicy nie zostaną przez Europejczyków odrzuceni, a wręcz przeciwnie – życzliwie przyjęci. Brani początkowo za Tatarów, częstokroć wyposażeni byli w specjalne listy polecające, zyskują poparcie możnych Europy, nawet papieża Marcina V. Wydawano im je bez problemów, pielgrzymi pokutujący byli bowiem uprzywilejowaną grupą w Europie średniowiecznej. Niejednokrotnie z pewnością listy te były fałszowane i aby się zabezpieczyć wykonywane w kilku kopiach.

Pojawienie się Cyganów w Europie Zachodniej przynosi o wiele więcej opisów tej ludności, niż to było gdziekolwiek wcześniej. Obserwatorzy skupiają się na charakterystyce wyglądu, jak również na określaniu ich stosunków wewnątrzplemiennych. Zwracano uwagę na ich lichy ubiór i dużą liczbę ozdób, jakie szczególnie kobiety i dzieci nosili na sobie. Już wtedy jednak zaczęto obawiać się Cyganów, posądzano ich o kradzieże i czary. Zazwyczaj przebywali oni jakiś czas w jednym mieście, skąd przepędzano ich niedługo. Podróżowali pod przywództwem jakiegoś wodza, opowiadali historię o nadaniu im listów polecających przez władców państw lub papieża. Dostyciekawym aspektem próby ich wkupienia się w łaski ówczesnych Europejczyków jest nadawanie sobie przez cygańskich przywódców przydomków, tj. hrabia, książę, itp. Nie miało to nic wspólnego z jakimkolwiek królewskim czy hrabiowskim pochodzeniem któregoś z wodzów, czy charakterystyką hierarchii wewnątrzgrupowej, lecz było imitacją stosunków społecznych, które istniały wówczas w Europie. Przez cały wiek XV, przebywając na starym kontynencie, Cyganom udało się zadomowić w Niemczech, Szwajcarii, Niderlandach, Francji, Włoszech i Hiszpanii. Nie ma żadnych hipotez na temat tego, w jaki sposób Cyganie przekazywali sobie informacje o trasach wędrówki, najprawdopodobniej jednak do podróży w głąb kontynentu popychała ich chęć próby uzyskania jakichś korzyści materialnych. Zazwyczaj możliwości utrzymania Cyganie mieli niewiele, albo był to drobny handel, świadczenia różnych drobnych usług, albo dostarczanie rozrywki w postaci sztuczek kuglarskich lub akrobacji.

Kolejnym etapem ich obecności w Europie jest całkowity zwrot w podejściu do nich władz poszczególnych państw. Nikt już nie wierzy w ich listy protekcyjne i pokutniczy charakter wędrówek. Pod koniec XV

wieku w cesarstwie niemieckim zostały wydane trzy ustawy, w których oskarżano Cyganów o szpiegostwo i nakazano ich wygnanie. Początkowo pozytywna sytuacja odwraca się. Natomiast doskonała znajomość krajów oraz obcy, niezrozumiały język, w jakim się porozumiewają, zaczyna świadczyć o szpiegowaniu państwa, w którym się znaleźli. Zarządzenia i ustawy antycygańskie wyjmowały ich spod wszelkiej ochrony prawnej, tak, że nawet zabicie Cygana nie było karalne! Najlepiej sytuacja Cyganów wyglądała na Węgrzech. Stamtąd pochodzą również pierwsze wzmianki o ich muzykowaniu – zawodzie, który stał się sztandarowym i przypisywanym Cyganom przez kolejne wieki. Już wtedy muzycy cygańscy byli cenieni przez wysokich dostojników państwowych, grali na dworach królewskich.

W XV wieku pojawiają się również wzmianki o obecności Cyganów w Czechach, państwie Polsko-Litewskim oraz na Ukrainie. Jednak już w połowie XVI wieku Cyganie zostają represjonowani w Czechach i Polsce.

W podobnym czasie jak w krajach wyżej wymienionych Cyganie pojawiają się w Szkocji i Anglii. Początkowo są życzliwie przyjęci przez tamtejsze władze i ludność, jednak po pewnym czasie, mniej więcej w tym samym, co w Polsce i Czechach, rozpoczynają się działania represjonujące społeczność cygańską.

W 1536 roku król Danii i Norwegii nakazał wszystkim Cyganom opuszczenie jego królestwa w ciągu trzech miesięcy. Jego syn Fryderyk II w 1561 roku potwierdził decyzję o wygnaniu Cyganów i zaostrzył kary.

W Niderlandach zakazano Cyganom tułania się edyktem z roku 1545, a za niezastosowanie się grożono smaganiem do krwi, wrywaniem nozdrzy, goleniem głowy i brody, późniejsze zaś ustawy z lat 1582, 1588 i 1590 broniły wstępu do kraju pod utratą gardła.

Styl życia Cyganów ostro kontrastował z poddańczą pracą większości Europejczyków na rzecz panów. Jako obcy nie budzili oni pozytywnych odczuć, przez co wiele razy, pomimo prób uczciwego zarobku, byli odprawiani. Ograniczało to więc możliwość zarobku i skazywało wielu na dokonywanie kradzieży.

Przez kolejne dwa wieki Cyganie są represjonowani i prześladowani w Europie. Wciąż jednak utrzymuje się ich koczowniczy tryb życia. Wędrowni piesze zamieniają się w podróże wozami. Świadectwem tych zmian są ryciny pochodzące z XVII wieku, przedstawiające rodziny cygańskie jadące na wo-

zach. Jest to z pewnością duża zmiana w stylu cygańskiego życia, która była wynikiem długiego przebywania w Europie. Z czasem typy wozów zmieniały się. Początkowo były odkrytymi furkami, później już stanowiły zabudowane wagony, które prawdopodobnie pojawiły się około XVIII wieku.

Warto jednak przypomnieć, że represje wobec Cyganów charakteryzowały się nie tylko wydawaniem uchwał banicyjnych, tak jak to było w krajach Europy Zachodniej, również w Polsce, i wypędzaniem ich z granic kraju, ale również zmuszaniem do osiedlania poprzez wydawanie specjalnych nakazów i kar wobec włóczęgów. Ta ostatnia represja dotyczyła nie tylko Cyganów, ale w największej liczbie ich dotykała.

Innym sposobem ujarzmiania Cyganów było również w Polsce, narzucenie im przywódcy lub króla, który miałby pokierować nimi zazwyczaj tak, jak chciały tego władze danego kraju. Początkowo byli to przywódcy nie mający wcześniej styczności z narodem cygańskim, jednak rościli sobie prawo do kierowania nim.

W 1633 roku król hiszpański Filip IV nakazywał: „*By wytępić całkowicie imię Cyganów, zarządzamy by więcej ich tak nie nazywano*”. Podobnie w wieku następnym cesarzowa Maria Teresa i jej następca Józef II zarządzili w Austro - Węgrzech całkowitą asymilację Cyganów, zabraniano używania własnego języka, odbierano cygańskim rodzinom dzieci i za opłatą oddawano je na wychowanie chłopom. Dla zatarcia śladów odrębnej kultury, w miejscu zakazanej nazwy Cyganie, używano oficjalnego terminu *uj Magyar* (nowowęgrzy) lub *Neubauer* (nowochłopi). Skutkiem tego jest obecnie nieznanie własnego języka przez Cyganów hiszpańskich i węgierskich. Najwięksi ówczesni oświeceniowi władcy Europy postanowili uporać się z problemem cygańskim, większość z nich zakazywała koczowniczego życia Cyganom, upatrując w nim źródło ich nieprawego postępowania. Represjonowani żyli we własnych grupach do czasów współczesnych, a ich potomkowie dopiero w obecnej rzeczywistości doceniają własne pochodzenie. Dalsze perypetie Romów są charakterystyczne dla historii krajów, w których żyją. Cyganie/Romowie są obywatelami państw, w jakich mieszkają, chociaż często ich odmienną kulturą sprawia, że są odbierani jako obcy. Większość Romów zna dwa języki. Język kraju w którym żyje i język romski (dialekt charakterystyczny dla własnej grupy), o ile nie należy do grupy silnie zasymilowanej.

Jak Romowie znaleźli się w Polsce?

Do Polski Cyganie przybyli z południa, prawdopodobnie pod koniec XIV wieku. W późniejszym czasie grupa pierwszych osadników nazwana została Bergitką Romą (niem. Bergen, tłum. góra) lub Cyganami górskimi. Kolejna grupa w zbliżonym okresie historii przybyła do Polski z Niemiec. Cyganie osiedlili się w Polsce, a ich potomkowie żyją do dziś i jako jedna z najstarszych grup na naszym terenie - Polska Roma stanowi swoistą elitę wśród swojej społeczności. W wieku XIX na polskich ziemiach pojawiły się dwie nowe grupy - Kelderasze i Lowarzy. Obecnie Romowie/Cyganie w Polsce stanowią bardzo zróżnicowaną grupę etniczną. Przebywający w Polsce Cyganie dzielą się na cztery zasadnicze szczepy, różniące się między sobą dialektem języka cygańskiego, trybem życia i obyczajami: Cyganie nizinni, Cyganie wyżynni, Kelderasza, Lowari. Od ponad czterdziestu lat wszystkie te grupy prowadzą jednakowy, osiadły tryb życia. Akcja osiedleńcza ludności cygańskiej, która została zaprowadzona w latach 60-tych XX wieku w Polsce raz na zawsze zakończyła okres wielowiekowych wędrówek prowadzonych przez większość tych grup. Do wędrownych Cyganów należeli Cyganie nizinni: Polska Roma, Kelderasza, Lowari, a dodatkowo jeszcze mała grupa Romów rosyjskich (Chaładytka Roma) i niemieckich (Sasytka Roma). Romowie traktowani są jako jedna z najbardziej tradycyjnych mniejszości etnicznych bądź narodowych. Najmniej tradycyjną grupą są Romowie górscy, nazywani również Bergitka Roma, w większości zamieszkujący miejscowości górskie, głównie Beskidy. Grupa ta prowadzi osiadły tryb życia od stuleci. Pozostałe grupy, czy też szczepy charakteryzują się bardzo ściśle przestrzegаныmi zasadami, choć w każdej grupie inaczej charakteryzowanymi i realizowanymi.

Zjawisko kojarzone raczej z okresem przemian politycznych w naszym kraju i otwarciem granic to kolejna migracja Cyganów do Polski, tym razem z Rumunii. Cyganie ci po upadku komunizmu w swoim kraju, poszukiwali możliwości zarobku i w ten sposób trafili do Polski. Obecnie często nie mają polskiego obywatelstwa i zazwyczaj zarabiają na życie żebrząc na ulicach lub trudniąc się drobnym handlem. Sytuacja polskich Romów jest różna, występuje duża przepaść pomiędzy Romami bogatymi a biednymi, w każdym razie obie grupy są słabo przystosowane do życia społecznego.

O interesy ich dbają głównie przedstawiciele stowarzyszeń romskich, polskie instytucje i organizacje społeczne. Co ciekawe pierwsze stowarzyszenie romskie na świecie powstało właśnie w Polsce. Ze strony rządu polskiego Romowie mogą liczyć na wsparcie finansowe przez specjalnie powołane dla nich *Programy*.

Dlaczego mówi się, że Romowie to wędrowcy?

Odpowiedzi na to pytanie można wywnioskować z samej historii Romów. Od mało znanych początków podróży do czasów współczesnych Romowie wciąż podejmują się w różnym stopniu wędrowek. W dzisiejszych czasach mówi się o emigracji ekonomicznej, zarobkowej. Odsobnienie, bycie poza społeczeństwem, konieczność ciągłego przemieszczania się ukształtowała w dużym zakresie etos Cyganów-Romów. Częste przemieszczanie się wynikało z konieczności zdobywania środków do życia, ale i z niechęci nie-Cyganów do życia w sąsiedztwie z Cyganami.

Lech Mróz we wstępie do albumu fotografii Janusza Helfera „Cyganie-Romowie. Zapomniane obrazy” (wyd. Warszawa 2005) pisze:

„Wędrowanie, leśne obozowiska, wozy mieszkalne, handel końmi, sprzedaż patelni, muzykowanie, wróżba, długie spódnice kobiet – to elementy wizerunku Cyganów-Romów w niecygańskiej świadomości.”

Koczowniczy tryb życia był jednym z najistotniejszych elementów wyróżniających Romów. Oczywiście mieszkańcy wsi i miast zwracali także uwagę na środki transportu, które umożliwiały nie tylko przemieszczanie się, ale i stanowiły mieszkania na kółkach.

Zachwyty wzbudzały zdobienia wozów typu wagonowego. Najczęściej jednakże bogate w zdobienia były zewnętrzne ściany. Pomieszczenia w środku były skromniejsze, jednobarwne, chociaż zdarzało się, że w jakimś wozie na suficie wymalowane było gwieździste niebo. Ważnym aspektem takiego trybu życia był wybór miejsca pod obozowisko. Romowie wybierali tereny w pobliżu zbiorników wodnych, ale także niedaleko lasu. Chodziło oczywiście o szybki i łatwy dostęp do wody oraz drewna na ogniska. Zawsze wybierali te same, sprawdzone wcześniej miejsca.

Romowie tworzyli jednorodną grupę, a rozróżnienie jakie było dokonywane to podział na Cyganów biednych i Cyganów bogatych. Chociaż zdarzało się, że pewne taboro-wozy były określane jako „nasze”, bo przyjeżdżające „do nas” cyklicznie, a inne były taborami obcymi.

Cyganie są określane jako lud wędrowny, lud koczowniczy, nazywani są nomadami. Są określane, jako naród nie posiadający ojczyzny i ten, który nie może się osiedlać. Fakt nie posiadania przez Cyganów domów, mieszkań, gospodarstw i stałego źródła dochodu był konsekwencją koczowniczego trybu życia, ale także przyczyną podejmowania takich a nie innych sposobów zarobkowania. Podstawową funkcją zarobkowania miało być bieżące zabezpieczenie materialnej strony egzystencji rodziny.

Wędrowanie nie było czynnością akceptowaną, czy uznawaną za pożądany styl życia. Wielu ludzi uznawało, że wędrowanie Cyganów jednoznacznie wiąże się z dokonywaniem przez nich kradzieży i oszustw. Równie wielu o cygańskich wędrownikach dowiadywało się niejako z drugiej ręki, bądź wnioskowało o tym napotykając we wsi kilka Cyganiek chodzących z wróżką od domu do domu. Wielu jednakże widziało przejeżdżające przez ich rodzinne wsie i miasta taboro-wozy a nawet odwiedzało cygańskie obozowiska.

Wędrowny styl życia Romów jest faktem udokumentowanym, wynikającym głównie z określonej sytuacji społeczno-gospodarczej, polityki państwa, ogłaszanych ustaw, itp. Zarówno wieś jak i miasto Romowie traktowali jako źródło pozyskiwania środków do życia. A do lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku taborze jeździły po terenie całej Polski, także na Podkarpaciu. Wieś bardziej niż miasto nadawało się do tego celu, chociażby dlatego, że dawała większą możliwość wymiany usług na artykuły pierwszej potrzeby.

Wprowadzenie w roku 1964 w życie ustawy z 1952 roku o pomocy państwa przy przechodzeniu Romów wędrownych na osiadły tryb życia, skutecznie ograniczyło pojawianie się taborów w okolicach dawnych tras wędrowek. Zmieniająca się sytuacja społeczno-gospodarcza spowodowała, że na wsiach zaczęto postrzegać Romów jako intruzów. Spadło także zapotrzebowanie na ich usługi lecznicze, czy wróżbiarskie. Nie mniej jednak pozostały w pamięci obrazy taborów.

W Polsce procesy osiedleńcze Cyganów były długotrwałe i w przypadku niektórych rodzin nadal trwa etap przystosowawczy do życia w społeczeństwie nowoczesnym, „w miejscu”. Chodzi tu mianowicie o to, że nie można rozdzielić osiedlenia się od zmiany poczucia tożsamości tak z miejscem, jak i z grupą oraz od identyfikacji siebie jako Cygana (Roma).

Jaka jest romska kultura?

Podstawowym elementem tworzącym strukturę społeczną Romów jest rodzina. W społecznościach Romów tradycyjnych, w Polsce opiera się ona na małżeństwie monogamicznym, jest patrylokalna (małżeństwo mieszka z rodziną męża lub w jej pobliżu) i patriarchalna (decydującym w sprawach rodziny jest ojciec) oraz funkcjonuje w ramach struktury rodowej. Owe cechy romskiej rodziny przyczyniają się do podporządkowania kobiet mężczyznom, co jest także wpojone przez system norm zachowań, nakazów i sankcji. Swoje zdanie mogą wyrażać mężatki lub kobiety starsze, które ze względu na pozycję społeczną są mocniej do tego pretendujące, niż kobiety młode lub niezamężne. Małżeństwo stanowi w kulturze romskiej niezwykle ważną rolę, jest podstawą egzystencji całej społeczności, dzięki któremu może ono przetrwać. Dlatego też małżeństwo jest akceptowane tylko wtedy, gdy zostanie zawarte wewnątrz własnej grupy. Związki zawarte z kimś spoza gromady cygańskiej jest nietolerowane, z reguły rodzice młodych nie chcą do niego dopuścić. Małżeństwa zawierane są dość wcześnie, dzieci od małego przygotowują się do swoich przyszłych ról, przez wypełnianie narzucanych im obowiązków. Oprócz wiedzy przekazywanych przez starszych, drogą ustną, nie ma żadnej innej, która stanowiłaby pod-

stawę edukacji kolejnych pokoleń. Również młodzi Romowie dawniej uczyli się tradycyjnych zawodów, tj. wróżba, pobielanie kotłów, muzykowanie, handel, itp., od starszych. Oczywiście Romowie, jako obywatele Polski muszą wywiązywać się z obowiązku państwowej edukacji i wykorzystywać stworzone dla nich warunki aktywności zawodowej, co jest wypełniane przez przedstawicieli społeczności w stopniu różnym. Rodzina u Romów jest bardzo ważna, uroczystości i kontakty rodzinne są podniosłym wydarzeniem w ich życiu. Do związków z nie - Romami przykładą się dużo mniejszą uwagę, niż z reprezentantami z własnego środowiska. Podstawą kodeksu prawnomoralnego Romów w Polsce jest *romanipen*, który ustanawia zakres nakazów i zakazów, jakim osoby pochodzenia romskiego i żyjące w tej społeczności, a uważające się za Romów muszą przestrzegać. Na straży *romanipen* stoi rada starszych i Szero Rom (Głowa Romów) oraz przy okazji rozwiązywania sporów lub orzekania o winie, *sąd – celo (u Polska Roma)* i *kris (u Kelderasz)*. Instytucja Szero Roma, mylona nieco z władzą królewską odnosi się do polskich Romów, a w szczególności do szczepu Polska Roma. Jedną z zasad *romanipen*, która ma świadczyć o cygańskości jest posługiwanie się językiem *romani*, w większości sytuacji życiowych, przestrzeganie zasad ubioru (kobiety powinny nosić tradycyjne długie spódnice, mężczyźni długie spodnie), odpowiedni sposób zachowania dotyczący zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Nieodwołalną zasadą w społeczności cygańskiej jest szacunek wobec starszych, którzy we wszelkich sprawach mają głos decydujący. System zasad i praw kreuje byt całej gromady oraz życie jej przedstawicieli. Choć jest to bardzo zamknięta i przywiązana do swoich kategorycznych zasad grupa, to należy przyznać, że pomimo wielu utrudnień z zewnątrz, potrafiła własne tradycje zachować.

Kim jest romski przywódca?

Prócz podziałów na grupy/szczepy Cyganie/Romowie różnią się od siebie pod względem przyjętego zwierzchnictwa. W przypadku społeczności romskiej jest to przywództwo kierujące grupą, np. w sytuacji ciągłego wędrowania lub ustanawiające prawo moralne, rozstrzygające spory, orzekające o nakazach i zakazach. Takie przywództwo tradycyjne odgrywa najczęściej „król”, np. w Polsce zwany jest *Szero Romem* (Głowa Rom) lub *Baro Szero* (Wielka Głowa). W dawniejszych czasach, kiedy dosyć częste były wędrowki, Romowie organizowali się na zasadzie *kumpanii*, czyli grupy osób wspólnie podróżujących i prowadzących wspólne interesy w celu zarobku i utrzymania całej grupy. Takiej grupie przewodził wójt, którego funkcja nie zanikła i pomimo zmiany trybu życia jest on wciąż osobą odgrywającą ważną rolę przywódczą dla lokalnych grup. Kolejnym, istotnym organem w romskiej wspólnotce jest rada starszych, zwana również *Celo* lub *Romano Kris*, instytucja, która może rozstrzygać spory i osądzać, również karać. Występuje często w tych społecznościach romskich, gdzie nie ma króla, na przykład w grupie Kelderasy. Starszyzna pełni bardzo ważną rolę we wszystkich grupach tradycyjnych Romów. Prócz osądzania i karania, czy rozstrzygania sporów zwierzchnicy mają za zadanie również reprezentowanie grupy na zewnątrz, także w przypadkach, kiedy należy kontaktować się z kimś spoza społeczności. Odpowiednikiem króla w społecznościach cygańskich w innych państwach bywają tytuły: angielskiego lorda lub rosyjskiego cesarza. Występują jednak dość rzadko i zazwyczaj są wynikiem chęci podkreślenia wagi sprawowanej funkcji. Powyższe organa władzy wybierane są wewnątrz wspólnoty, odpowiadają za prawo zwyczajowe.

Elementem władzy, która reprezentuje Romów na arenie ogólnoswiatowej jest Romani Union, cygańska organizacja, która powstała, w 1978 roku, w Genewie, a na jej czele stoi wybieralny prezydent.

Co Romowie robią na co dzień, czym się zajmują?

Charakterystyczną cechą kultury romskiej jest określony zakres zawodów, które społeczność ta może wykonywać. To co dla Gadziów (nie-Romów) jest normalne, dla Romów jest często nie do przyjęcia. Romom nie wolno wykonywać pewnych zawodów, a nawet utrzymywać bliskich kontaktów z osobami, które je wykonują. Chodzi przede wszystkim o osoby, które według nich trudnią się „nieczystymi” zajęciami. Do takich zawodów zaliczać się będą:

- lekarze (badają kobiety, stykają się ze zwłokami)
- akuszerki (towarzyszają przy nieczystym akcie jakim jest poród)
- policja, dozorczy, ochrona (kontrolują swobodę innych)
- osoby zmiatające/sprzątające ulice, śmieciarze,
- osoby pracujące przy zwłokach (kontakt z nieczystościami)
- rzeźnicy (mogą zabijać konie)

Zasada ta dotyczy głównie tradycyjnych Romów a nie wszystkich grup romskich. W Polsce głównie Romowie nizinni: Polska Roma, Keldersze, Lowarzy przestrzegają tych zasad. Ograniczenie zakresu możliwych do wykonania zawodów to system odziedziczony najprawdopodobniej z hinduistycznego podziału kastowego, obejmującego wiele profesji.

Kolejną kategorią wartą uwagi jest większość typowych i tradycyjnych zajęć Romów, która pozwala zachować dość duży zakres ekonomicznej niezależności od trendów w gospodarce reszty społeczeństwa, co też często staje się przyczyną oskarżeń o czerpanie dochodów ze źródeł „niewiadomego” pochodzenia. Z drugiej strony, związki ekonomiczne z „gadziemi” oraz świadczenie im rozmaitych usług są zasadniczą formą tych profesji, a także podstawą dochodu dla większości tradycyjnych grup Cyganów.

Podobnie jak w przypadku hinduistycznych kast oraz tradycyjnych społeczności Europy i całego świata, istnieje ścisła relacja pomiędzy przynależnością grupową oraz wykonywanym zawodem. Fakt, iż w przeszłości niemal wszyscy członkowie danej społeczności uprawiali tę samą profesję, odzwierciedlony jest dziś w nazewnictwie tradycyjnych grup romskich, gdzie na przykład etnonim Lowarzy (rom. Lovara/Lovari) pochodzi od węgierskiego słowa ló-koń, oznaczając w ten sposób handlarzy końmi (patrz hodowcy i handlarze koni), zaś Ursarowie czy Meczkarowie (rom. Ursari, Mećkar) od rumuńskiego Urs i Me÷ka- niedźwiedź, stanowiąc tym samym nazwy grup, tradycyjnie będących treserami tych zwierząt (patrz niedźwiednictwo). Ponadto wiele grup romskich (na przykład w Rumunii) jest zorganizowanych w tak zwane kompanie (rom. kumpania), czyli podlegające określonemu przywództwu podgrupy o charakterze ekonomiczno-zawodowym. Jeśli chodzi o zawody i profesje romskie, to najstarszą i najpopularniejszą profesją cygańską jest muzykanctwo. Muzyka stanowiła i stanowi źródło utrzymania Romów, ale również uprawiana była dla zwykłej przyjemności i zabawy. Cygańscy muzykanci grywali nie tylko po weselach i karczmach, ale również na dworach królewskich. Odwieczna tradycja cygańskiego muzykanctwa w Polsce nie jest jednak tak bogata jak na Węgrzech czy Bałkanach, do czego przyczyniły się między innymi rozbiory kraju, utrudnienia wędrówek oraz coraz mniejsze zainteresowanie mecenatu.

Do najbardziej znanych polskich wykonawców współcześnie należą: Michaja Burano, Sylwester Masio-Kwiek, Edward Dębicki, Don-Vasyl czy wyróżniona na Festiwalu w Opolu Randia. Wymienieni artyści mogą pochwalić się niemałym dorobkiem artystycznym.

Obok muzykanctwa odwiecznym, dziś już niestety ginącym zajęciem Romów jest kowalstwo i rozmaite zawody związane dawniej z metalurgią: ludwisarstwo, rusznikarstwo, płatnerstwo, ślusarstwo, złotnictwo, wyrób

naczyń i ich cynowanie, drutowanie. Dawniej kowalstwo cygańskie znane było powszechnie w wielu krajach i w całej Polsce. Przenośne kuźnie składały się z prymitywnych narzędzi, gdzie zamiast kowadeł używano przeważnie kamieni. Wyrób noży, siekier jak i przedmiotów zdobniczych, począł zanikać wraz z rozwojem produkcji fabrycznej. Do II wojny światowej niektóre grupy utrzymywały się z wyrobu i sprzedaży po wioskach prymitywnej biżuterii- łańcuszków, kolczyków, pierścionków itp. Podobnie jak kowalstwo zanikały inne zawody cygańskie – sitarstwo, grzebieniarstwo. To spowodowało, że ówcześni Cyganie przerzucali się na inne opłacalne profesje jak pobielenie naczyń miedzianych, śpiew i taniec dla zarobku, itp. Równie charakterystyczną profesją było niedźwiednictwo czyli oprowadzanie tresowanych niedźwiedzi. Było to typowo zajęcie Cyganów na Bałkanach, w Polsce i na Litwie. Niedźwiednikami z reguły byli kowale, którzy również wyrabiali łańcuchy i żelazne kółka na niedźwiedzie nosy. Z czasem, wskutek zanikania niedźwiedzi, profesją niedźwiednictwa trudnić się mogli tylko Romowie bogatsi lub nowi przybysze-Romowie z Bałkanów- Ursari.

Równie istotną profesją co kowalstwo w kulturze Romów był zawód kotlarza. Była to jeszcze do połowy lat siedemdziesiątych jedna z naczelných profesji cygańskich. Kotlarze byli to rzemieślnicy, zajmujący się wyrobieniem z blachy kotłów, rondli i innych przedmiotów (np. węzownic, aparatów gorzelniczych). Kotlarze zajmowali się też pobieleniem naczyń i urządzeń miedzianych. Przez wiele lat kotlarstwo należało do intratnych zawodów, a Cyganie (w szczególności Kełderasze, rom. Kelderari, Kalderari, Kalderaša, Kalderara, Kelderara itd., dosłownie „Kotlarze”, od rumuńskiego słowa cãldare - „kocioł”) byli uważani za fachowców w tej branży. Nie mniej charakterystycznym zawodem romskim był wspomniany już druciarz, czyli wędrowny rzemieślnik (najczęściej ze Słowacji) zajmujący się naprawianiem sprzętu gospodarstwa domowego i wyrobem drobnych przedmiotów domowego użytku z drutu, na przykład łapki na myszy. W szczególności drutował rozbite naczynia ceramiczne, na przykład gliniane garnki, co polegało na silnym ściągnięciu skorup siatką drucianą i uzupełnieniu ich masą na bazie kaolinu i wody szklanej. Pierwsze pisemne wzmianki o druciarstwie pochodzą z XVIII wieku.

Wszędzie gdzie były stepy w Azji, na Ukrainie, na węgierskiej Puszczy, pojawiali się romscy handlarze i hodowcy koni. Jako było wspomniane,

Romowie przywiązywali do koni szczególny sentyment. Nie wolno było pod groźbą skalania uderzyć konia metalowym przedmiotem, jak również nie wolno poić konia naczyniami uznanymi przez Romów za „nieczyste”. Hodowla koni była zajęciem bardzo dochodowym, o czym świadczą legendy o szefach grup otoczonych bogactwem oraz szacunkiem „niczym ruscy bojarzy”. Do dziś wśród przodków hodowców i handlarzy końmi istnieje struktura wewnątrz plemienna, która jest charakterystyczna dla ludów pasterskich.

Najbardziej utożsamiana ze społecznością romską i zarazem typowo kobiecą profesją jest wróżenie oraz kabała. Otóż okazuję się, że nie każda Romka jest wróżbiarką. Wróżbiarstwo sklasyfikować można na podstawowe działy:

- wróżenie z ręki- każdy człowiek ma zapisany swój los w liniach papilarnych w kontekście czterech żywiołów. Umiejętności wróżbiarskie polegają na odczytaniu pod wpływem jakiego żywiołu jest człowiek i jaki los go czeka.
- wróżenie pod wpływem ziół- stosowane dość często przez szamanów i wróżbitów.
- wróżenie z kart- jest starą skodyfikowaną sztuką, wymagającą przygotowania i opanowania pewnych reguł w celu przepowiedzenia przyszłości osobie, która podjęła się wysłuchania wróżb.

Naród wędrowny parał się jeszcze wieloma zajęciami jak:

- laczkarstwo (szycie laczków)
- lutnictwo
- praca w cyrku, w różnym charakterze
- tresura zwierząt
- rękodzielnictwo (rzemieślnictwo)
- rymarstwo (wyrób zdobnych uprzęży końskich)
- ogrodnictwo
- poszukiwanie złota i kamieni szlachetnych
- zielarstwo, itp.

Oczywistym jest jednak, że wiele z tych zawodów dzisiaj wymarło i nie miałyby racji bytu w dzisiejszej rzeczywistości. W dzisiejszych czasach Romowie zdobywają wykształcenie, pracę, uzyskują stopnie naukowe.

Zmiany gospodarcze jednak nie są korzystne dla większości, bo w dalszym ciągu większość tej społeczności zachowując swoje zwyczaje, nie jest w stanie konkurować na rynku pracy warunkowanym przez wykształcenie i doświadczenie. Udziałem większości Romów stały się bezrobocie, obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa, problemy socjalne oraz zdrowotne.

W co wierzą Romowie ?

Romowie przyjmują wiarę wyznawaną przez naród, w którym żyją. Na przykład większość Romów w Polsce to katolicy, choć Romowie zmieniają wiarę i angażują się w inne wspólnoty religijne jak Świadkowie Jehowy, czy Zielonoświątkowcy. Romowie w większości nie praktykują swojej wiary, modlą się na swój sposób. Przyjmują sakramenty wtedy, gdy jest to niezbędne, choć podejście do praktyki religijnej zmienia się z czasem. W Polsce w tym obszarze duże znaczenie mają duszpasterze romscy. Najbardziej znani to ks. T. Wesołek, który katechizował Romów. Znał język romski w różnych dialektach. Inicjował pielgrzymki do Częstochowy, rozpoczął edycję pierwszego pisma dla Romów o tematyce religijnej „Devel Sarengro Dad”. Ks. Stanisław Opocki obecny duszpasterz Romów wprowadził tradycję pielgrzymek do sanktuarium w Limanowej i Matki Boskiej Cygańskiej do Rywałdu Królewskiego.

Patronką Romów na świecie jest Święta Sara, znana jako Kali Sara (Czarna Sara) lub Czarna Madonna. Centrum jej adoracji znajduje się w Saintes-Maries-de-la-Mer we Francji. Co roku w maju tysiące Romów przybywa w to miejsce kultu, aby uczestniczyć w ceremonii adoracji swej patronki.

Romowie mają również swojego błogosławionego - Zefiryne Gimezeza Malle hiszpańskiego Roma. W czasie wojny domowej w Hiszpanii w 1936 roku stanął w obronie kapłana torturowanego przez żołnierzy republikańskich. Zefiryne został aresztowany. Dostał propozycję uwolnienia, jeśli porzuci własną wiarę. Odmówił, został rozstrzelany 2 sierpnia 1936 roku. Jan Paweł II, 4 maja 1997 roku w Rzymie dokonał beatyfikacji hiszpańskiego Roma. Na uroczystość jego beatyfikacji do Rzymu przybyło kilkadziesiąt tysięcy Romów z całego świata.

Z kim kojarzą się Romowie?

Romowie w wielu społeczeństwach posiadają szereg przypisywanych im cech. Przykładem jest chociażby duża liczba powiedzeń w języku polskim związanych ze słowem Cygan. Czasownik „cyganić” to inaczej oszukiwać. W użyciu przymiotnikowym – „cygański” – może być raczej temperament, uczucia, uroda. Można przytoczyć banalne cytaty „cygańska miłość”, „cygańskie dziecię” i „pieczeń po cygańsku”. Można się spotkać z określeniem kogoś, kto często podróżuje, że „jest Cyganem”, „żyje jak Cygan”, itp. Utrwalił się mocno obraz Cygana – podróżnika, choć większość Romów, mimo iż podejmują podróże, są już w tym momencie ludnością osiadłą. Nadal Romowie/Cyganie pojmowani i odbierani są najczęściej w kategorii ewenementu, który zazwyczaj budzi lęk. Współcześnie obrazowi Cyganów – złodziei, nierobów, żyjących na granicy marginesu społecznego, prześladowanych przez nazistów jako istoty aspołeczne, towarzyszy jednocześnie wizerunek Cygana – wędrowca w kolorowym, zdobionym wozie, wolnego od trosk, żyjącego dniem codziennym; Cygana w otoczeniu namiotów, koni, ognisk i lasu; sprzedającego patelnie, noszącego szerokie spodnie, grającego na skrzypcach, mimo tego, że taki „cygański świat” przestał istnieć prawie ćwierć wieku temu. Nie znaczy to jednak, iż o nim zapomniano. Potwierdza to fakt, że Romowie są błędnie postrzegani przez resztę społeczeństwa. Głównym tego powodem jest brak wiedzy (Cyganie praktycznie nie istnieją na kartach żadnego z podręczników, według których naucza się

w polskich szkołach), czego konsekwencją są funkcjonujące stereotypy, ksenofobia, wreszcie zwyczajny (jednak na ogół nie podparty doświadczeniem) strach. Według znawcy kultury romskiej, Jerzego Ficowskiego występują trzy wersje wyobrażeń o Cyganach: „demoniczna”, „przestępcza” i „operetkowa”: „Demoniczna” – wyrosła z lęku przed „siłą nieczystą” widzi w Cyganach plemię czarnoksiężników wyposażonych w nadprzyrodzone moce i budzących zabobonny lęk. „Przestępcza” – traktująca społeczność cygańską jako zespół zorganizowanych zawodowych grup kryminalistów. „Operetkowa” – kliwio-sentymentalna, przypisująca Cyganom cechy romantycznych wędrowców, żyjących muzyką i umiłowaniem natury. Zazwyczaj mamy do czynienia z takim pojmowaniem Romów w polskim społeczeństwie, nierzadko wszystkie wymienione wizerunki łączą się w jedną całość. W XIX wieku zrodziły się dwa stereotypowe obrazy Cyganów, żywe w powszechnej świadomości do dziś. Pierwszym z nich jest powstały w epoce romantyzmu wizerunek wiecznego wędrowca, człowieka wolnego, niefrasobliwego wagabundy żyjącego w zgodzie z prawami natury. Inspirował on licznych artystów czasów poprzedzających romantyzm. Mit ten żywy w czasach współczesnych również żyjących obecnie inspiruje do myślenia, że wszyscy Romowie tańczą, śpiewają albo wędrują.

Koczowniczy tryb życia, własny język i życie w zamkniętej, ściślej społeczności, a także ciemniejszy kolor skóry sprawiły, że ataki nietolerancji zdarzały się już od dawna. Przejawy wrogości, braku akceptacji wśród społeczeństwa skutkowały nadaniem prześladowaniom mocy prawnej. Początkowo władza walczyła z życiem w taborach, w niektórych europejskich krajach już z końcem XVIII w. narzucono Romom osadnictwo. W Bawarii w 1899 r., utworzono przypolicyjny dział służby informacyjnej dotyczący Romów- organ ten kontrolował przepływ taborów w landzie. Dzięki działaniom tego urzędu w 1905 r., powstała „Księga Cyganów”, która zawierała informacje o ponad 3 tysiącach Cyganów. Od 1911 r., wszystkim osobom o pochodzeniu romskim pobierano odciski palców, a w dwa lata później wydano rozporządzenie, na mocy którego wszystkie urzędy stanu cywilnego informowały policję o wydawanych dla społeczności cygańskiej aktach- przykładowo.: zawarcia małżeństwa, śmierci, urodzenia. Ukoronowaniem dotychczasowej polityki antycygańskiej były dwa akty prawne. Wydana 16 lipca 1926 roku w Bawarii ustawa o zwalczaniu Cyganów i włóczęgostwa

oraz uchylania się od pracy oraz założenie 16 kwietnia 1929 roku (także w Bawarii) Centrali Policyjnego Zwalczenia Cyganów, która rok później monitorowała już wszystkie kraje związkowe.

Szczytem dyskryminacji i nienawiści wobec Romów była zagłada ludności cygańskiej w okresie II wojny światowej. Większość z zamordowanych w eksterminacji Cyganów nie posiadała ani obywatelstwa, ani dokumentów, stąd ciężko jest określić dokładną liczbę ofiar. Szacuje się ogólną liczbę zabitych na ponad 250 tys. (szacunkowe obliczenia są bardzo różne: od 200 tys. do 2 milionów ofiar). Dokładnej liczby nie poznamy zapewne nigdy.

Powodów do pozbycia się Cyganów było kilka. Jednym z ważniejszych było „pozaeuropejskie pochodzenie rasowe” Romów, co stanowiło zagrożenie dla „czystości rasy”. Warto tutaj wspomnieć, że Cyganie, jako pochodzący z Indii bezpośredni potomkowie Ariów, stanowili problem dla ideologii rasistowskiej- mogli być lepszymi Aryjczykami niż sami Niemcy. Wobec tego teoretyk rasizmu- Hans F. K. Gunther wymyślił teorię, zgodnie z którą Cyganie pochodzą z niższych klas Ariów, których członkowie wymieszali się z innymi, podrzędnymi ludami jak Turcy, Semicci czy Drawidowie. Oprócz tego wspomniano także o tym, że Cyganów cechuje aspołeczność i przestępczość wrodzona, których to cech nie da się wykorzenić.

W latach 30. stworzono specjalną placówkę badającą czystość rasową oraz dochodzono kwestii eliminacji niepełnowartościowych osób. Kwestią ludności cygańskiej zajmowała się dr Eva Justin i dr Robert Rytter. Uznali oni, że mieszańcy- osoby, które mają przykładowo tylko jednego z przodków o pochodzeniu romskim, są jeszcze bardziej skażeni genetycznie niż czysti Romowie. W ustawach norymberskich pojawiły się zapisy zakazujące małżeństw między Niemcami i Cyganami- kontaktów seksualnych z osobami o pochodzeniu romskim, pozbawiono ich czynnego i biernego prawa wyborczego, a z czasem nakazano przymusową sterylizację.

Większość ośrodków eksterminacji Cyganów znajdowała się na terenie okupowanej Polski- docierali tu Cyganie z Niemiec i innych systematycznie podbijanych przez Hitlera państw. Przybyłym konfiskowano cały majątek i umieszczano w gettach i obozach. Władze hitlerowskie niejednokrotnie „rozstrzygały” kwestię cygańską na miejscu, w obawie przed ucieczką z transportu lub z obozu- przywykli do koczowniczego trybu życia Romowie bez problemu poradziliby sobie w terenie.

Wiosną 1942 r. rozpoczęto cykl mordów na Cyganach na terenie Generalnej Guberni. Najczęściej Cyganów zamykano w gettach żydowskich, dalej przetransportowywano ich do obozów. Trzeba jednak pamiętać, że wielu Cyganów ginęło w trakcie egzekucji w miejscu wytropienia. Do jednego z dramatyczniejszych mordów doszło w okolicach Małkini w zimie 1943 roku, gdzie schroniło się około 300 rodzin cygańskich. Po ich odnalezieniu Niemcy zamordowali na początku dzieci, a pozostałych ludzi poszczuli psami i strzałami na rzekę Bug- tutaj lód załamywał się pod przerażonymi ludźmi, którzy tonęli w rzece.

Pierwszym zorganizowanym tylko i wyłącznie dla ludności cygańskiej ośrodkiem przejściowym była Łódź. Obóz sąsiedował z dzielnicą żydowską, ale oddzielony był od niej podwójnym murem. Istniał on tylko dwa miesiące. W 1942 Himmler wydał nakaz wywiezienia wszystkich Cyganów do obozu zagłady Auschwitz-Birkenau, który to stał się największym ośrodkiem zagłady dla tej społeczności. Pierwsze transporty umieszczano w obozie ogólnym, dopiero po miesiącu wydzielono oddzielną część dla Cyganów. Był to obóz rodzinny- nie rozdzielano rodzin, nie odbierano Romom bagaży, pozostawiano im włosy. Na ubraniach naszywano im czarne trójkąty, a obok numeru obozowego tatuowano literę „Z”. Mimo, że nie rozdzielano rodzin, żyły one w najgorszych warunkach, bez wody i praktycznie bez pożywienia- dlatego też odnotowywano rekordową śmiertelność z głodu i chorób: tyfusu plamistego i raka wodnego).

W obozie przeprowadzano także eksperymenty naukowe na Cyganach. Dokonywał ich lekarz obozowy Mengele. Szczególnie interesującym przypadkiem badawczym były dla niego bliźnięta cygańskie. Oddzielał je od rodziny, mordował, by dokonać sekcji zwłok. W czerwcu 1944 roku przygotowywano wstępne przymiarki do likwidacji obozu cygańskiego. Aby uniknąć buntu wśród ludności, młodych i silnych mężczyzn zabrano do części obozu głównego, przekonując ich, że jadą na roboty. Część z nich rzeczywiście ulokowano w innych obozach jak Ravensbruck czy Buchenwald- tylko dzięki temu przeżyli. 1 sierpnia 1944 roku przystąpiono do likwidacji obozu cygańskiego, opróżniono go wcześniej z całego niecygańskiego personelu. Do ciężarówek wprowadzono niczego nie przeczuwających ludzi. Dopiero kiedy samochody skręciły w kierunku krematorium, rozpoczęła się panika. Ostatnia z akcji likwidacyjnych miała

miejsce w nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 roku. Cyganów wprowadzono po kilkudziesięciu do komór gazowych, a następnie ciała palono w krematorium. Zamordowano w ten sposób ponad dwadzieścia tysięcy osób.

Od lat pięćdziesiątych władze PRL postanowiły uporać się z koczownictwem Romów zaczęły wychodzić różnego rodzaju uchwały utrudniające Romom podróżowanie. Były to różnego rodzaju kolegia, które Cyganie musieli płacić za brak dowodu osobistego, rozpalanie ogniska w lesie, itp. Utrudniło to im życie na tyle, że poddali się osiedlaniu, a trwało to, aż do lat 70- tych i nie realizowało się bez oporów ze strony Cyganów. Cyganie zazwyczaj byli osiedlani w gorszych domostwach, częstokroć w zwykłych barakach. Musieli przystosować się do nowych warunków, co dla starszego pokolenia było nieraz nie do przewidzenia. Aby dostosować Cyganów do życia w społeczeństwie polskim, władze ludowe organizowały spółdzielnie, gdzie mężczyźni trudnili się m.in., pobielenie kotłów. Ci, którzy uprawiali handel za granicą, z czasem zaczęli budować sobie wystawne domy, tzw. cygańskie pałace lub zameczki. Częstokroć wystawność domostw cygańskich „kłuje w oczy”. Społeczeństwo większościowe zadaje pytania, skąd Romowie mają duże pieniądze i jak je pozyskują, skoro ich praca nie jest dostrzegana.

Z wszelkich tabel statystycznych, jakie przeprowadzano przez ostatnie kilkanaście lat wynika, że większość ankietowanych w życiu nie chciała by mieć, w zależności od sytuacji, kontaktów z Cyganami. Najbardziej obrazowym tego przykładem są osiedlowe getta cygańskie w Czechach i na Słowacji. W Polsce nie ma aż tak dużej ilości Romów, jak w innych krajach europejskich, dlatego do takich sytuacji często nie dochodzi, elementy dyskryminacji natomiast pojawiają się, ale w inny sposób. Segregacja ławkowa i tzw. getta ławkowe, czyli odseparowanie uczniów romskich od reszty klasy, oddzielne wejścia w szkole, klasy wyłącznie dla romskich uczniów. To nie jedyne przykłady dyskryminacji. Na plan pierwszy wysuwa się kształcenie dzieci romskich w szkołach specjalnych. Ministerstwo Edukacji od roku posiada dowody na to, że dzieci romskie w pełni sprawne intelektualnie kierowane są do szkół specjalnych. Raport ten stworzyli psycholodzy z Uniwersytetu Jagiellońskiego, którzy przebadali 77 dzieci romskich uczących się w szkołach specjalnych i masowych w województwach: małopolskim, opolskim i śląskim. Według

badań, aż 52 proc. tych uczniów posiadających orzeczenie o niepełnosprawności intelektualnej wykazywało pełną sprawność, a jedynym ich problemem był mniejszy zasób słów i odmienność kulturowa, która wynika z tego, że pierwszym językiem jakim posługują się dzieci jest język romski.

W Polsce najstraszniejszy przykładem dyskryminacji był tzw. pogrom mławski, nazywany obecnie nocą porcelanową. W nocy z 26 na 27 czerwca 1991 roku w Mławie nastąpił zbiorowy wybuch agresji części mławian skierowanej przeciwko mieniu najbogatszych przedstawicieli miejscowej ludności cygańskiej. Atak nastąpił po tym jak młody Rom potrafił na przejściu i nie udzielił pomocy parze młodych ludzi. Potracony mężczyzna zmarł, a niechęć polskich obywateli przerodziła się w nienawiść wobec całej społeczności romskiej.

Czy to prawda, że Romowie mają flagę, hymn i swoje międzynarodowe święto?

Elementem władzy, która reprezentuje Romów na arenie ogólnoświatowej jest Romani Union, cygańska organizacja, która powstała w 1978 roku, w Genewie. Przekształcona później w International Romani Union. Jej przedstawiciele wybierani są spośród wykształconej elity romskiej z całego

świata. Kilka lat wcześniej, podczas I Światowego Kongresu pod Londynem w 1971 roku, powołano Międzynarodowy Komitet Cyganów – organizację reprezentującą wszystkich Cyganów na forum światowym. Na jej czele stanął pierwszy romski prezydent – Slobodan Berberski, Rom z Jugosławii. Kongres uznał za właściwe użycie terminu Rom na określenie wszystkich Cyganów świata. Postanowiono zwrócić się do państw członkowskich ONZ o honorowanie Cyganów jako odrębnej grupy narodowej i nazywanie ich Romami. Zatwierdzonymi barwami cygańskiej flagi są: niebieski – kolor nieba i zielony – symbolizujący ziemię, ułożone w poziome pasy. Pośrodku znajduje się czerwone koło o szesnastu szprychach, mające się kojarzyć zarówno z wędrowną Cyganów, jak też przypominać praojczyznę wszystkich Cyganów nawiązaniem do staroindyjskiej czakry, umieszczonej na fladze Indii. Podczas kongresu odśpiewano również oficjalny cygański hymn *Gelem, gelem*. Nawiązywanie do indyjskiego pochodzenia Romów stało się jednym z trwałych elementów tych światowych spotkań, a także budowało pewnego rodzaju etniczną tożsamość. Zorganizowano kilka spotkań, również z czołowymi przedstawicielami polityki indyjskiej, m.in. z Indirą Gandi. Do tej pory Romani Unia nie jest jedyną, światową organizacją reprezentującą interesy Romów, w Niemczech powstała również Roma National Congress, a w chwili obecnej działa też wiele innych.

Przedstawiciele romscy zasiadają jako reprezentanci tej grupy w innych, ważnych instytucjach i organizacjach, m.in. w Radzie Europy. Podobnie uświadomioną społecznie i politycznie jednostką, lecz mniejszą i bardziej lokalną niż powyższe organizacje są ugrupowania romskie, stowarzyszenia, spółdzielnie. Przewodzący nimi liderzy romscy reprezentują interesy lokalnej grupy Romów, dbają o jej prawa i wspomagają wszelkie inicjatywy wychodzące od tej społeczności.

Międzynarodowy Dzień Romów (rom. International Rroma Day) to święto romskie obchodzone corocznie 8 kwietnia ustanowione na IV Kongresie Międzynarodowego Związku Romów (International Romani Union) w Jadwisinie k. Serocka w 1990 roku, który odbył się pod patronatem UNESCO

Dzień obchodów upamiętnia pierwsze spotkanie przedstawicieli Romów z 25 państw, które odbyło się właśnie 8 kwietnia 1971 roku pod Londynem.

Sposoby aktywizacji Romów.

Romowie jak każda grupa społeczna posiadają wiele odrębnych cech, dzięki którym stanowią odmienną, czyli różniącą się od innych środowisk społeczność. Cechy te są na tyle silnie wyeksponowane, że znaczna część społeczeństwa większościowego nie ma wątpliwości kto należy do tej społeczności. Bardzo często wiedza na temat Romów ogranicza się do zasłyszanych i powielanych od pokoleń, negatywnie nacechowanych pseudoinformacji nie mających wiele wspólnego z rzetelnymi wiadomościami.

Jak już wspomniano Romowie różnią się od innych grup społecznych, ale każde środowisko wypracowuje własne, swoiste i charakterystyczne dla siebie wzorce zachowań i kanony reguł, które stanowią fundament utożsamiania się z daną grupą. Ten sam proces dotyczy zarówno rodziny, narodów czy też grup etnicznych. Jest więc istotą budowy mikro i makro społeczności. W środowisku Romów wspomniane wzorce zachowań mają jeszcze większe znaczenie, ponieważ nie definiujemy przynależności do społeczności romskiej w odniesieniu do terytorium, ale do akceptacji kultury romskiej. Kulturę należy tu rozumieć szeroko jako zespół zjawisk kształtujących daną grupę (tradycja, instytucje społeczne, język, ubiór, historia, zwyczaje i obyczaje itd.). Trzeba tu jednak dodać, że dla zaznaczenia odrębności poszczególnych grup Romowie często odnoszą się do swoich korzeni, czyli do miejsca swojego pochodzenia lub do miejsca pochodzenia przodków. Oznacza to, że Romowie pochodzący z Polski przedstawiając się Romom z innych państw powiedzą, że wywodzą się z grupy „Polska Roma”, bez względu na to czy urodzili się w Polsce, czy w innym państwie. Każda grupa społeczna oprócz różnic ma też wiele cech wspólnych, które są na tyle uniwersalne, że można je zaobserwować we wszystkich środowiskach.

Stykając się z osobami z innych kultur, w tym także z Romami, warto zatem pamiętać, że różnice kulturowe są rzeczą naturalną i przy dobrej woli z obu stron nie uniemożliwiają dialogu i współpracy.

Biorąc pod uwagę różne problemy, z jakimi borykają się Romowie, najważniejszym wydaje się marginalizacja tego środowiska. Jedną z przyczyn tego stanu jest głęboko zakorzenione wśród Romów przekonanie, że „władze” po pierwsze nie interesują się ich problemami, po drugie jeśli już się zainteresują to o wszystko winią samych Romów. W wielu przypadkach

taka jest zresztą rzeczywista postawa władz a ściślej mówiąc pracowników podmiotów, które w założeniu mają wspierać najsłabsze grupy społeczne. Kolejnym zagrożeniem wynikającym z ingerencji władz w ich życie, jest zdaniem Romów, niszczenie romskiej kultury i tradycji. Obawę przed zbyt daleką ingerencją w tradycje Romów wyrażają także liderzy tego środowiska, podkreślając potrzebę integracji a nie asymilacji. Strach przed ignorowaniem przez władze problemów, z którymi borykają się Romowie powoduje, że Romowie często nie widzą sensu w podejmowaniu działań. Kolejną przyczyną niechęci Romów do podejmowania prób zmiany swojej sytuacji społeczno – zawodowej jest przekonanie, że mimo zaangażowania i wysiłku jaki wniosą np. w zdobycie kwalifikacji zawodowych i tak nie znajdzie się pracodawca, który ich zatrudni.

Jakie są sposoby aktywizacji Romów?

Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, bo nie można stosować sztywnych ram w odniesieniu do sytuacji życiowej konkretnego człowieka. Jest to bardzo dobrze znany fakt zarówno pracownikom społecznym jak i nauczycielom. Indywidualne podejście do problemów każdego człowieka nie jest stwierdzeniem banalnym, ale najskuteczniejszą metodą działania. W każdym przypadku należy także w odniesieniu do konkretnego beneficjenta zidentyfikować jego prawdziwe problemy, potrzeby i możliwości. Często zdarza się, że sam beneficjent błędnie ocenia swoją sytuację życiową i widzi sposoby jej poprawy w zupełnie nierealnych w jego przypadku działaniach. W takiej sytuacji należy rozmawiać, rozmawiać i jeszcze raz rozmawiać.

Działania aktywizacyjne są niezmiernie ważne i dają najlepsze rezultaty, zwłaszcza jeśli są skierowane do dzieci i młodzieży. Dziecko romskie, które może liczyć w szkole na wsparcie i życzliwość, bardzo chętnie uczęszcza na zajęcia. Ogólnie znane problemy edukacyjne dzieci romskich są spowodowane nie tylko trudnościami językowymi, czy brakiem zaangażowania rodziców, ale częstą przyczyną problemów jest ośmieszanie dzieci romskich w szkołach i brak reakcji nauczycieli na takie zachowanie. W znacznej mierze stąd bierze się niechęć do szkoły, zarówno dzieci jak i ich rodziców. Zaniedbania w zakresie zapewnienia dzieciom romskim równych szans

w zdobyciu wykształcenia będą skutkować większymi problemami społeczno – zawodowymi tych dzieci w dorosłym wieku. Istotnym wsparciem dla dziecka romskiego, rodziców oraz nauczycieli są od kilku lat asystenci edukacji romskiej. Jako osoby cieszące się zaufaniem środowiska romskiego, pomagają Romom w kontaktach ze szkołą, równocześnie nauczycielom w komunikacji z rodzicami. Istnieje szansa, że takie inicjatywy przyczynią się w przyszłości do poprawy poziomu wykształcenia w środowisku romskim, a obecne dzieci nie będą miały tak utrudnionego dostępu do miejsc pracy jak ich rodzice.

Z uwagi na opisane wcześniej obawy bardzo trudno nakłonić Romów do podjęcia aktywności bez zdobycia ich zaufania i pełnego przekonania, że „władze” mają dobre intencje, a proponowane metody działania są korzystne. Wiedza na temat kultury i tradycji Romów jest bardzo dobrym narzędziem przełamującym wzajemną nieufność. O wiele łatwiej rozmawia się z Romami, jeśli zrozumie się panujące w tym środowisku zasady zachowania. Jeśli Romowie zauważą, że ich rozmówca odnosi się do nich przyjaźnie, na pewno odwzajemnią się tym samym. Bardzo pomocne w przekonywaniu Romów są rzeczowe argumenty opierające się na konkretnych przykładach innych osób, które podjęły określoną aktywność i uzyskały zakładany cel np. zdobyły pracę, czy rozpoczęły działalność gospodarczą. Dla Romów, tak jak dla większości ludzi, ważna jest rodzina i to jej potrzeby są najsilniejszym bodźcem do podjęcia działań aktywizujących. Przekonanie rodziców, że zdobycie przez nich zawodu zapewni lepsze życie ich dzieciom, jest bardziej motywującym argumentem niż abstrakcyjne i ogólnikowe stwierdzenia o „niezależności finansowej”. Ta sama zasada sprawdza się wobec młodszego pokolenia, dzieci bardziej zaangażują się w zdobywanie wykształcenia, jeśli przekona się je, że ich wyniki w nauce będą powodem dumy rodziców. W wielu sytuacjach, to uczące się dzieci przekonują rodziców, żeby wzięli udział w projekcie.

Najczęściej stosowanymi i sprawdzonymi sposobami aktywizacji zawodowej, które cieszą się też akceptacją Romów, są szkolenia zawodowe i ogólnokształcące, poprzedzone poradami doradcy zawodowego i zajęciami z psychologiem. Zajęcia psychologiczno - doradcze mają bardzo

duże znaczenie, ponieważ pomagają w zdiagnozowaniu wspomnianych wcześniej problemów i potrzeb oraz pozwalają opracować najskuteczniejsze dla konkretnej osoby metody działania. Zajęcia te pomagają także beneficjentom „otworzyć się” czyli zrezygnować z biernej postawy i podjąć nowe wyzwania. W środowisku romskim przeważają osoby długotrwale bezrobotne i dlatego wsparcie ze strony psychologa i doradcy zawodowego jest koniecznością. Ważnym aspektem aktywizacji zawodowej jest nie tylko przekazanie wiedzy teoretycznej, ale także umożliwienie uczestnikom nabycia praktycznych umiejętności np. poprzez praktyki czy staże zawodowe. Z doświadczenia wielu realizatorów projektów dot. aktywizacji zawodowej wynika, że możliwość podjęcia nawet krótkotrwałej aktywności zawodowej, często decyduje o udziale Romów w proponowanych działaniach. Samo teoretyczne szkolenie jest traktowane przez Romów jako strata czasu, która nie daje realnych szans na zdobycie pracy. Powiązanie kursu ze stażem czy przygotowaniem zawodowym budzi natomiast nadzieje, że uda się przekonać pracodawcę o swoich umiejętnościach i zdobyć stałe zatrudnienie. Nie jest jednak dobrą praktyką bezpodstawne obiecywanie Romom stałego zatrudnienia po ukończeniu udziału w projekcie, ponieważ nie wywiązanie się z takiej obietnicy, zawsze traktowane jest jako nadużycie zaufania i to nie tylko przez konkretną osobę ale przez całą społeczność, ponieważ w sytuacjach kryzysowych Romowie są bardzo solidarni i długo pamiętają, że „władze złamały słowo”.

Aktywizacja Romów nie może ograniczać się wyłącznie do sfery zawodowej, o wiele lepsze rezultaty uzyskują takie działania, jeśli są poprzedzone aktywizacją społeczną. Marginalizacja środowiska romskiego ma duży wpływ na sposób zachowania Romów w relacjach ze społecznością większościową. Romowie często mają znikome kontakty z osobami spoza swojego środowiska, borykają się z trudnościami językowymi, nieznajomością przepisów, często mają negatywne doświadczenia, bo spotkali się z rasistowskimi wyzwiskami czy innymi przejawami dyskryminacji.

Pomocne w tym zakresie są wspomniane już zajęcia psychologiczne – doradcze, ale także działania prezentujące kulturę romską. Zwłaszcza w tego typach zadań możliwe jest aktywne zaangażowanie osób ze spo-

łeczności romskiej. Ma to kilka istotnych pozytywnych skutków. Po pierwsze Romowie czują się współrealizatorami zadania a nie tylko biernym odbiorcą, uczą się planować działania, organizować ich realizację i następnie je wykonywać. Są współodpowiedzialni za końcowy efekt, czyli mają większą motywację do dobrej pracy. Mają też sposobność zaprezentowania cenionych we własnym gronie wartości innym środowiskom. Często zdarza się, że zaangażowanie Romów do realizacji niektórych działań projektowych przyczynia się do nieformalnych inicjatyw społecznych, które mogą zaowocować stworzeniem przez Romów organizacji pozarządowej.

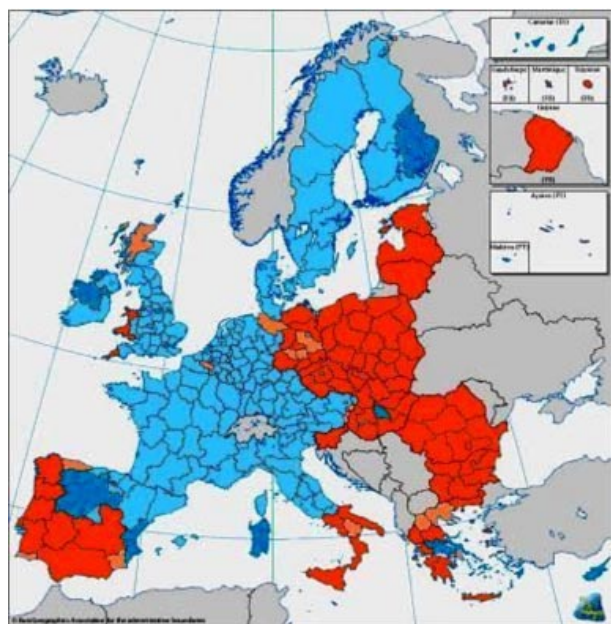
Romskie organizacje pozarządowe nawet mimo braku profesjonalnego zaplecza organizacyjnego mogą być niezwykle pomocne w realizacji działań aktywizacyjnych dla Romów. Mają olbrzymią wiedzę o problemach środowiska, posiadają dobre kontakty, są przykładem aktywnego udziału w życiu społeczno – zawodowym - mogą więc na różnych płaszczyznach i w różnych etapach wspomóc instytucje publiczne w realizowaniu działań skierowanych do społeczności romskiej.

Wymienione sposoby aktywizacji społecznej i zawodowej to przykłady najczęściej stosowanych działań, które dość dobrze sprawdziły się w środowisku romskim. Nie są to jednak wszystkie możliwe do zastosowania metody. Sposoby aktywizacji zależą od inwencji realizatorów, wypracowanych wspólnie ze środowiskiem romskim pomysłów oraz uwarunkowań gospodarczo – ekonomicznych.

O sukcesie podjętego wysiłku powinno decydować osiągnięcie założonego celu a mianowicie integracja społeczna Romów, przygotowanie ich i zachęcenie do aktywności o charakterze społecznym, edukacyjnym i zawodowym, z poszanowaniem ich odrębności kulturowej. Ważne jest, aby planując działania aktywizacyjne, w których grupą docelową są Romowie, poznać przynajmniej w podstawowym zakresie specyfikę tej społeczności i wykazać się odpowiednią wiedzą z zakresu komunikacji międzykulturowej.

Źródło pozyskiwania funduszy na działalność na rzecz Romów

Obecnie najważniejszym źródłem środków finansowych na realizację działań aktywizacyjnych na rzecz Romów jest Europejski Fundusz Społeczny w ramach, którego realizowany jest Program Operacyjny Kapitał Ludzki oraz budżet państwa. Środki z UE mają na celu zapewnić zrównoważony rozwój wszystkim państwom członkowskim, poprzez zastosowanie polityki spójności czyli np. wsparcie regionów najbiedniejszych.

Kolor ciemnoczerwony - Regiony słabiej rozwinięte (PKB na mieszkańca < 75% średniej unijnej)

Kolor ciemnoniebieski i jasnoczerwony - Regiony przejściowe (PKB na mieszkańca na poziomie między 75% a 90%)

Kolor jasnoniebieski - Regiony lepiej rozwinięte (PKB na mieszkańca > 90% średniej unijnej)

Źródło: strona Komisji Europejskiej http://ec.europa.eu/regional_policy/atlas2007/index_en.htm

W ramach tzw. komponentu romskiego czyli Priorytetu 1 PO KL - Zatrudnienie i integracja społeczna Poddziałanie 1.3.1 można było do 31.12.2012 r. składać wnioski na rzecz społeczności romskiej. Obecnie w wielu województwach nadal są realizowane zadania w ramach tego poddziałania, a chętne osoby ze społeczności romskiej i z otoczenia tej społeczności mogą uzyskać wszystkie informacje o możliwości uczestnictwa w projektach od realizatorów. Realizatorami są instytucje publiczne, ale także stowarzyszenia romskie i inne organizacje pozarządowe, działające na rzecz integracji społecznej i aktywizacji zawodowej. Projekty w 85 % są finanso-

wane ze środków UE a w 15 % z Budżetu Państwa. W ramach projektów w Priorytecie 1 beneficjenci ostateczni to grupy zagrożone z różnych powodów wykluczeniem społecznym. W większości realizowanych obecnie projektów Poddziałania 1.3.1 Romowie mogą uzyskać wsparcie w formie m.in. szkoleń zawodowych i ogólnokształcących, porad prawnych, ochrony zdrowia, staży zawodowych.

Stworzenie poddziałania skierowanego do społeczności romskiej nie wyklucza oczywiście możliwości udziału Romów w innych projektach finansowanych z EFS. Na szczególną uwagę zasługują tu projekty systemowe realizowane w ramach Priorytetu 7 PO KL – Promocja integracji społecznej, realizowane przede wszystkim przez OPS (ośrodki pomocy społecznej) w ramach których podopieczni pomocy społecznej objęci są różnorodnymi formami wsparcia (np. szkolenia zawodowe, porady prawne, psychologiczne, szkolenia z zakresu umiejętności społecznych). Głównym celem projektów jest wzmocnienie kondycji podopiecznych w zakresie kompetencji społecznych i zawodowych i doprowadzenie do zmniejszenia ilości osób korzystających z pomocy społecznej. Zaletą tych projektów jest to, że są one obecnie w większości projektami wieloletnimi, co zapewnia beneficjentom ostatecznym możliwość stabilnego korzystania z zaplanowanych dla nich form wsparcia. Projekty są najczęściej finansowane z trzech źródeł (UE, BP oraz JST – Jednostki Samorządu Terytorialnego).

Kolejny priorytet związany z aktywizacją zawodową to Priorytet 6 PO KL – Rynek pracy otwarty dla wszystkich. Pomoc w ramach priorytetu 6 to przede wszystkim działania zmierzające do tworzenia nowych miejsc pracy oraz rozwój przedsiębiorczości i samozatrudnienia. Na wsparcie mogą liczyć osoby, które mają trudności z wejściem i utrzymaniem się na rynku pracy (np. osoby młode do 25 roku życia, osoby bez doświadczenia zawodowego, osoby po 45 r. życia, osoby niepełnosprawne). Obecnie odchodzi się od bezzwrotnych dotacji na rozpoczęcie działalności gospodarczej, proponując w zamian niskooprocentowane mikro pożyczki. Romowie z uwagi na istniejące wśród pracodawców negatywne stereotypy mają utrudnione możliwości znalezienia zatrudnienia, stąd bardzo dużym zainteresowaniem cieszyła się możliwość samozatrudnienia. Ta forma aktywności zawodowej

stała się jednak o wiele trudniejsza do realizacji w wyniku kryzysu gospodarczego i niestabilności rynku. Obecnie z obawy przed trudnościami z utrzymaniem działalności gospodarczej coraz mniej osób, nie tylko ze społeczności romskiej, jest zainteresowanych podjęciem własnej działalności gospodarczej. Trzeba jednak dodać, że mimo wszystko atrakcyjne warunki finansowe w ramach projektów realizowanych w Priorytecie 6 dają możliwość podjęcia aktywności zawodowej najbardziej odważnym i przedsiębiorczym osobom.

Oprócz EFS w ramach polityki spójności działa też m.in Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), który jest jednym z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej mającym za zadanie zmniejszanie dysproporcji w poziomie rozwoju regionów należących do Unii Europejskiej. EFRR udziela wsparcia inwestycji produkcyjnych i infrastrukturalnych, w tym wsparcia małym i średnim przedsiębiorcom. W ramach inwestycji w infrastrukturę przewidziano też możliwość dofinansowania budownictwa mieszkalnego np. mieszkań socjalnych.

Od 2014 r. rozpoczyna się nowa perspektywa finansowa i w związku z tym zarówno realizatorzy projektów jak i beneficjenci z niepokojem ale i nadzieją oczekują na ostateczne ustalenia merytoryczne i formalne. Obecnie wydaje się, że integracja społeczna oraz aktywizacja zawodowa nadal będą istotną wartością dla członków UE.

7 INICJATYW PRZEWODNICH W RAMACH STRATEGII EUROPA 2020

Inteligentny wzrost gospodarczy

1. Europejska agenda cyfrowa
2. Unia innowacji
3. Mobilna młodzież

Trwały wzrost gospodarczy

4. Europa efektywnie korzystająca z zasobów
5. Polityka przemysłowa w erze globalizacji

Wzrost gospodarczy sprzyjający włączeniu społecznemu

6. Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia
7. Europejski program walki z ubóstwem

Bardzo ważnym źródłem finansowania działań skierowanych do Romów był i jest działający do końca 2013 r. *Program na rzecz społeczności romskiej*, którego środki pochodzą z Budżetu Państwa. Głównymi celami programu są poprawa edukacji i warunków bytowych społeczności romskiej, ale także wzrost integracji społecznej i przeciwdziałanie dyskryminacji. W ciągu działania Programu zrealizowano bardzo wiele wartościowych projektów na terenie całej Polski. Co ważne, nawet małe organizacje społeczne mogły ubiegać się o wsparcie swoich projektów i skutecznie działać na rzecz poprawy sytuacji Romów na skalę lokalną.

W ramach programu realizowany jest także ogólnopolski program stypendialny dla szczególnie uzdolnionych dzieci romskich, uczniów gimnazjów i studentów romskiego pochodzenia. Program stypendialny umożliwił wielu osobom kontynuowanie nauki, zdobycie wykształcenia i pełną aktywizację społeczną i zawodową.

Od 2014 r. zaplanowano wdrożenie *Programu integracji społecznej Romów w Polsce na lata 2014-2020*. Twórcy Programu zakładają, że będzie miał otwartą formułę, aby umożliwić realizację projektów innowacyjnych. Istotną i pozytywną zmianą będzie możliwość realizowania projektów wieloletnich, co przyczyni się do bardziej systematycznych działań na rzecz Romów. Nadal dużą wagę twórcy Programu przykładają do projektów, które mają długofalowe i trwałe skutki dla poprawy sytuacji Romów w Polsce.

Wszystkie informacje o *Programie integracji społecznej Romów w Polsce na lata 2014-2020* są dostępne na stronie internetowej Ministerstwa

Administracji i Cyfryzacji (MA i C) <https://mac.gov.pl/wp-content/uploads/2011/12/PROGRAM-2.pdf>

Organizacje i instytucje publiczne mające zamiar podjąć działania na rzecz Romów mogą też ubiegać się o dotacje z innych ministerstw np. inicjatywy na rzecz ochrony, zachowania i rozwoju tożsamości kulturowej mniejszości, wspiera minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, a także o dotacje przyznawane przez JST na realizację określonych działań np. w zakresie ochrony zdrowia.

W pierwszych zdaniach komunikatu Komisji Europejskiej do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z 14 kwietnia 2010 r. / KOM(2010) 133 wersja ostateczna/ dotyczącego integracji społecznej i gospodarczej Romów w Europie zawarto zapis:

„Unia Europejska i jej państwa członkowskie mają szczególne obowiązki wobec Romów, którzy żyją we wszystkich państwach członkowskich, krajach kandydujących oraz potencjalnych krajach kandydujących. Karta Praw Podstawowych określa wartości, na których opiera się UE. Te wartości należy zastosować w praktyce, aby poprawić sytuację ludności romskiej, która stanowi największą mniejszość etniczną w UE.

Integracja Romów jest też zgodna z priorytetem „wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu” strategii UE 2020, a w szczególności z jej projektem przewodnim pt. „Europejski program walki z ubóstwem”. Pełna integracja Romów może przynieść istotne korzyści gospodarcze dla naszych społeczeństw, szczególnie w krajach o zmniejszającej się liczbie ludności, które nie mogą sobie pozwolić na wykluczenie dużej części potencjalnych zasobów pracowników.”

Większość Romów chce pracować, żyć w bezpiecznym otoczeniu i zapewnić lepszą przyszłość swoim dzieciom. Przy zastosowaniu odpowiednich działań Romowie staną się integralną częścią społeczeństw większościowych, będą dobrymi pracownikami i będą aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym i gospodarczym. Aby tak się stało, trzeba jednak dzisiaj dać szansę na rozwój tej społeczności.

Angluno fav...

Roma e na-Romenge vaš Roma, Roma e Romenge pestyr. Idea adate edytorostyr, savo vydet adaja pozycja isy, kaj sako jekh, syr majfedyr te halon manuša majbutedyr odova so dena upre, so javeła sykado thaj ophendto vaš kultura thaj džiipen Romengo. Roma sy tyknedyr etnikani grupa manuškani, savja dykhas ane thaj rakhas ła pe sodyves. Roma sy amaare pinćkirde manuša, save dživen paše jamende, univar čhinen / randen/ řendyr ande bukhi/ kenvy, sy jone ande rozphenibena thaj but moły sy jone syr dar javire manušenge. Sy but phućipena ne kuty odphenibena . Adaja publikacija sykavas syr, informacji, skendyne majfededyr, save sy te den odphenipe pe but phućipena, save skenden-pes ando konteksto kana kamas te pinćkiras butedyr e Romen. Ame ginas, kaj adaja bukha / kenva javeła butedženenge syr anglune drom savesa džana kaj te pinćkir-pes adaja specyfièno kultura, deła inspiracija thaj zor baredyr kamlipe, kaj duredyr tume te džan maj horedyr andre, te rodas odova so sy phandto Romanca. Odova saro so sykavas ame dre adava kotyr kenvako sy konstruime pe baza phućipnaski, pe phućipena save zadas peske: – Syr sam te phenas: Cyganie vaj Romowie? Karing/katar javne Roma?Sy èaèipnasa Romende pesko krali/ thagari? So Roma keren pe so dyves?, thaj javir. Odphenipena sy andre čhindte but pinćkirdes thaj ande užy forma, nane adaja publikacija kenva syklakiribnaski, ne sy syr vastesko informatori e manušenge, save mamuj direktno maładion e Romanca dre buty

*Mangas tumenge but řachi lektura thaj mekh
jandel joj tumengo baredyr pinćkiriben thaj vaš
Roma řacho pinćkiribe*

Syr te phenas, Cygan vaj Rom?

Anav/ťav „Cygan“ sy pinćkirdo ando but thema. Šaj te phenas anav Romengo javir ćhanes? Syr te phenas anav reprezentantego tyknedyre nacjaki, savi sy Roma? But moťy kokore maškir peste Roma rakiren pe peste adiakes. Sam te phenas, kaj 90 beršendyr, ne sys vi odova anv angedyr, dre medii akana rakiren thaj akana sy popularno anav „Romowie“. Adasavo anav / ťav vi phenen pe peste Ronma , save keren buty ando organizacjii romane syr lidery. Ne akana vi adiakes pe peste kharen javir Romaa. Savo sy eàèuno anav Romengo? Syr te phenas kaj te nakeras varsavi bibax situacija maškir manuša? Adasave dylematy, problemy sy akana maškir bute manušende, save kamen te javen paše e romane kulturasa.

Anav/ťav Cygan sys but berš paše ande XIV šefeberešengo cyro ando phuv Grecjaki, dre savi sys odoj manuša, saven nikon na džineťas karing jone poddžanas. Kharenas ťen – *Acigani*. Odova ťav sys angťuno, savo jandia ťav - Cyganie. Mišto te phenas so ando odo cyro sys ťav *Mandopolos*, savo sys dyne o gadže e Romenge /Cyganenge. Odova ťav sykaveťas kaj sy jone manuša, save drabakiren, thoven fody vaj džinen te phenen javire manušenge so ťen užakir dre džii pie. Ne odo javir ťav na sys zarypirdo adiakes but berš syr ťav Cygan. Odova sykaveť kaj „Cyganie“ adava sy ťav dyno gadžendyr thaj sys Romenge načurdyno ťendyr. Phućipe sy vaj sam duredyr adiakes te phenas pe ťende, te kharas Romen?

Ande odo, kaj nabut džinenas angedyr manuša vaš Roma thaj sys jone thode rigatyr, na sys nisavo kamlipe kaj odova anav/ťav te javet parudo. Roma save javne ando Europa kokore vligirde manušen dre hohaiben kana phendťe so kharen-pes Egipcjany, ne adava ťav sys butedyr zaripirdo thaj akana odova ťav našunas but kaj te phenen o gadže pe Romende.

Majpopularno jaćha o anav/ťav, ži ke adadyves „Cyganie“, savo jaćha paše Roma, save sy akana rozćhurdime pre saro sveto. But interesantko sy ťeđi historia momentostyr/ cyrostyr kana javne jone ke Europa. Sys adiakes, so anav adava denas manušeske save sys devťakune, a univar odoťeske kon but tradeťas sys dre drom. Pinćkirde sy fakty ando Polska, so manuša, save vydžanas rajendyr vi jone ťenas peske odo ťav, thaj sys jov syr javir ťav vaj ťav peskiro. Univar daťe ťavesa kharenas peskire gaveske, barvaťe štetoske kaj dživenas.. Pať varsavo cyro o anav našadia pesko statuso ťaćho thaj

anav sys phandfo biŕaèhe butienca, manuŕenca save èoren, xoxaven, save garuven-pes , saven kamen te astaren. Odova ŕav sys phandfo vi romane fizjonomiasa, kon sys kaŕe mosko, kaŕe baŕengo, jekhe ŕavesa manueŕes, saves sys charakterystyka ŕukariben cygaŕsko/ romano.

Dre javir thema sys adiakas kaj phandenas anav „Cygan“ e manuŕenca, save sako cyro sys ando drom , manuŕa tradypnytka , phenasam adiakas: sako jekh manuŕ savo na sys dŕido pe jekh ŕteto/ than, dro kher a feri phireŕas ŕteto ŕtetostyr sy akhardo „Cygan“ , ne èaèipnasa na sys jov phandfo manuŕenca saven kharenas Cygan/Rom. Adava ŕav sys but popularno ande XIX ŕeteberŕengo cyro ke Bari Brytania.

Sam te ŕas ke gody odova, kaj savore Roma/Cygany, save dŕiven dre sveto phenen pe peste adiakas kokores, ne jone syr grupa etnikani sy savore adasave kokore, poddŕan jone odokokore manuŕikane grupatyr savengo anav sy Cygan.

Den jone anava/ŕava cera javir peskire grupenge. Sy adia ande Francja thaj Espania vi ando Germania ke Sasy,. Kaj javir te nane Roma, odoj sy Manuŕ /Francja /, Kale /Spania/ Sini /Germania/ .

Karing adava ŕav Roma javija? Dre programy televizjakire, kana rakireŕ-pes paŕe romani populacija, sako moŕo phenet - pes Roma/Romowie. Savore medii, dre save sy diskusja vaŕ adaja etnikani grupa keren saro, kaj te phenen adiakas, soske, kaj odova manget politykano èaèipe. O ŕav „Cyganie“ akana sy ŕundfo feri odoj kaj sy festiwali vaŕ kultura romani, dre ophenibena vaj ande rakiriben pe sodyves maŕkir varsave manuŕende, ne vi adaja forma anaveski po cera hasjoŕ thaj jaŕhet javir nevi. But nauŕkar sy thaj naŕty te domekhes kaj oficjalnes, dre varsave publikacjy te thovas ŕav/anav „ Cygan“, nadykhi pe odo kaj angedyr sys odo ŕav sykado dre varsave publikacjy liŕa pindŕarde cyganologegy syr ke Jerzy Ficowski, Adam Bartosz, Lech Mróz thaj univar sy vi adadyves, odova keret-pes kana sy phandfo varsave kontekstosa thaj savo sy autori kodo publikacjako/ varsave polska publicysty, manuŕa save phenen kaj dŕien-pes pe romani kultura odo ŕav parujen: jekhvar thoven „Cygan“ javir moŕo „Rom“

Paŕci dophaŕ XX ŕeteberesko cyrostyr sys kerde butia, kaj te hadeŕ-pes upre romano identiteto. Dre 1971 berŕ ke foryco Orpington paŕe Londyn, kedyne-pes romane reprezentanty, pe Angŕuno Svetytko/Lumiako Kongreso pe savo javne paŕci panŕdeŕa/paŕvardeŕ lideri, save reprezentyenas romane

organizaciji savore svetostyr. Pe kodo kedype sys vazdyme/hadyme nevo organo Maškarthemengo Komiteto Romengo savo sys te reprezentyn Romen pe svetytko/ lumiako forumo. Dre odo momento o kongreso lija decyzja kaj te javeť Romen oficjalno hymno /Gelem, gelem/ thaj sys akceptyme o ťciago/ flaga romani / kolori bolibnasko upre, ćarjako tele thaj maškirať rota łoli, savi sy ťi ke adadyves syr symbolo Romengo. Vi phendťo sys odoj, kaj anav „Rom“ sy te javeť oficjalno anav/ťav Romengo. Odo momento sys but zoraťo e romane populacjako, soske kaj ne feri sys phendo syr Roma kharenpes thaj kaj sy jone syr nacia maškir javir manuša pe mapa gumiaki /svetoski thaj syr sy o gadže te dykhn řen peskire jakhenca. Anav „Rom“ řćhurdyja bute beršengo bibaxtalipe, savo phenetas pe Romende kaj nane dre řende manuiřikipe, sy jone sa ande droma, bi kherengo, nane řende peski historia, kultura thaj dyja varso nevo syr nobilitacija nacjaki savi sy te dźineť kon jone sy thaj kaj te javeť phandťo mařkar řende tang phralipe.

ťav Rom, kana phenes romanes ando ćhib – *romani* sy manuř, murř, romniako rom, ne feri odova sy manuř savo vydźať odo kheratunestyr. Dre kultura romani kana adiakies phenes pe varkoneste , des patyv odo manuřeske. Isy vi javir řav dodyno ke adava řav savo sy paře adareske save nane Roma, atuncı odoľa sy: *manuř*.

Kana phenas *Rom*, *Roma*, das na feri patyv romenge, soske kaj ame pinćkiras odo manuřen syr Romen, das akceptacija řenge syr nacionalnone manuřikane grupake, j sykavas kaj dźinas thaj das paciaben so sy jone javir grupa manuřikani savjate sy pesko kodekso romano, sy řen peskiri tradycja thaj zor, kaj adava te zarakhen. Kana kharas řen adiakies syr jone kamen syr phenet řęgi ćhib, sy adava amari patyv řenge thaj amari akceptacija řengire buteřeľeberřengire kulturake. Nařty akana te phenas sode thaj syr adava saro skerdia-pe kaj te paruveť-pes dykhipen pe Roma thaj pe butia, save kerenas saro, kaj te najaveť dyskriminime adaja grupa manuřikani. Javir anav/ťav savo sy dźuvlitko, nabut dźindťo petde javirende, sy řav *Romni*, savo sykaveť romane romandune dźuvla vaj terne ěha. Nane adava řav but phendťo maařkir manuřende. Butdźene sy sykťe kaj te řen řav Cyganie savo sy phendťo, kana phenas paťe cyry save sys paťať, pať historia romani, univar kana rakireť varkon paťe varsavi forma poezjaki, romantyěno, literaturaki. Vař adava pharo sy te oděhurdes saresa odo purano řav gadźikano, soske kaj odo řav sys ande bute berřengi tradycja, savi sy phandľi europakire kulturasa.

Kon sy Roma? Katar / karing javne?

Roma sy majbaredyr nacionalno grupa manuškani pro sveto. Odova syr ten dykhen javet tenger harakterystyènone sytuacjaty, adava sy jekh - nabut adasave sy nacji - grupa manuškani saven nane peski phuv syr them. Proginè but šet berš, kana jone mekhne peski angłuni phuv thaj gine dre tongo drom, te phiren dromenca peđe saro sveto/lumia. Roma javne Indiatyr. Kana odova sys konkretno, nikon na džinet thaj soske kerde emigracija, soske tradyne peske dre javir thema peskire phuvjaty, savi sys ande upratuni India. Na džinet nikon kon jone sys, kana tynè te traden Gangesoty ke Europa. Džindto sy akana feri adova so poddžan jone Indiatyr. Kana sykadyne jone angłuno mo to ke Europa adiakè ži ke adadyves traden peđe takire phuvja. Feri ando XX šetengiro cyro/vrama dre Ost Europa thaj Maškaratuni (dre javir thema but sykedyr Roma ujačne te traden peskire vurdnenca, dre nabut thema duredyr odova keren vaj dživen dre tabori) skerdy sys akcja, savi zorjasa bešlakirtas ten pe jekh šteto te dživen thaj paruvełas kodo tenger tradycjonalno džipen. Dre butedyr thema kaj sys kerdy odo akcja o autori odo akcjako astarde pesko celo. Romengo tradypen sys registryme peđe manušende, save čhinas kroniki but šet berš pate. Butdžene Roma ži ke adadyves naše asimilacjaty, zagrade peski čhib thaj tradycji. Romane struktury manuškane thaj tenger zakono savo urikiret saro kaj te javet saro syr manget tradycja jača ke Roma nadykhi pe nevo trybo džipnasko , pe odova so butdžene tentyr , tenger famili dživen akana pe jekh šteto. Roma maškir peste ginaven-pes pe but lokalna struktury, save sy phandte bute themenca thaj regionenca savenca jone na phanden pes zorates, na asimilinen-pes odoj, ne feri adoptynen-pe lokalnone manuškane struktura thaj tenger čhibjasa. Varsave tentyr romane grupy sy phandte semencasa varsave javir phandte sy varsave šerutnenca save sy jone tet tenger vast.. Dro sveto/ lumia manuša phenen kaj ko Roma sy štar grupy.

- **Roma** – adava sy majbaredyr grupa, rozčurdyni pre saro sveto.
- **Manuš** – adiakè phenen pe peste Roma save dživen dre Francja, Italia, Germania/Sasy thaj Ameryka Upratuni, odoj emigrynde butdžene Europaty.
- **Sinti** – dživen ando Austria, Szwajcaria, Italia, Sast/Germania pe jagor kodo phuvjakire ando Francja, peđe varsave manušende, save tenpes vaš cyganologia sy sykade syr Manuš.

· **Kale** – kharen ten javir čhanes Gitanos, dživen ando Espania, Portugalia thaj tetatuni Francja.

Tradype Romengo ke Europa tyja-pe dre cyro, adiake phenen, angif X šetengire berša thaj ligiretas ten o drom peđe Persja thaj Armenia, odoj doresne –pes teť phak imperium bizancjako. Migracija Romengi ko thema europakire kerles pes na pať jekhvar, po kuty dre cyro butešetebesengo thaj sy ži ke adadyves. Pe angľune droma savenca tyne te traden sys but zarypirde syr angľuno tradype dre baredyr grupy, odava sys zarypirdo mišto peđe manušende save dživenas ando odo cyro/vrama thaj dyne drom kaj Roma te dživen maškir javire manušende, dre egzotykani phuv savi ande jakha Romengi sys Europa.

Angľuni informacija vaš Roma save javne ke Europa sys syr phenen sykady ande liť hagiograficzno Źywot Świętego Jerzego (Giorgi Mt'ac'mideli), savo sys skerdo dre rašajengo kher /klaštoro pe berga Atos dre berša 1068. Autori odo lifesko čineť syr o Roma na darenas animalendyr thaj vaš peski zor savi sys dre tende drabarde thaj astarde vešytcone animalsos. Ande odo cyro Roma sys dzindľe , pinćkirde syr manuša saven sys peski èorahani napinžady javirenge zor paranormalno. Vaš adava čhurdenas jone pe javire manušende varsavi bibax, denas jakhať. Varkicy šet berš o Roma dživenas dre phuv Bizantyjsko, kaj tenas pes ande adasave profesji syr : čhurdenas fody , drabakirenas manušen, syklakirnas animals: rièen, džukľen, gren kaj te keren jone odova so Roma mangena. Tradenas tenca po bazari thaj sykavenas ten pať łove so jone džinem. Vi kerenas javir butia. Odova, so jone kerenas sys but interesantko manušenge ande odoľa cyry. Ande odo cyro but grupy romane javne ando Grecja thaj paťať dre phuvia Jugosľavjakire thaj ke Rumunia. But łava sy ando romani chib grekitka, odova sykaveť so e Roma sys ando Grecja lungo cyro/ vrama. Pe Peloponezo Roma dre XV šetebesengo cyro / vrama sys but džene thaj kharenas ten gadze łavesa naèaèunesa Egipcjanenca.

Dre XIV šetebeseskiro cyro tradyne jone ke Wenecja. Odoj sy registryme jone dre interesantno lil 1323 beršestyr savo sykaveť Romen a o liť odo skerdia liť o Szymon Simeonis: „*Dykhasas odoj vi manušen, save dživen pate foro rigatyr, grekitkone tradycjasa, savo phenet pe peste so sy jona manuša saven ligireť Hayma (Chama). Na sako moťo ne èaèipnasa ni jekhvar na zarykirnas –pes jone dre jekh šteto butedyr syr tryjanda dyves*

thaj ande pesko tradypnytko dziipen pełdee phuvja, syr te javen košne pełne Devłeste; pe tryjandato dyves paruvenas o šteto, peskire lungone šatrenca save sys podyme ke arabytko, nahuće thaj kate thaj phirenas šteto štetostyr.”

Pe phuvia Vołoska vi ke Mołdova, pe save jndełe Romen łengire droma, kamena te bešlakiren Romen pe jekh šteto te dživen thaj vi zorjasa phandavenas łen vaj bikinenas pe targo manušengo. Roma sys but kamle ande odo cyro, soske kaj jone džinenas łaće profesji syr kovaća, kotlarska butia kerenas, thaj but javir butia ande sastera, save kamenas manuša. Roma kana tradenas šteto štetostyr, na dživenas pe jekh šteto našty sys te keren butia peskire save mangenas o gadže. Kana sys zorjasa phandle ke buty Roma kamenas na kamenas sys te keren buty barveťe hospodarengi. Jone kerenas but thaj rodenas droma kaj e Romen tr łen teť peski phak, te phanden ke butia. Roma save sys teť phak themesko pľeskirnas beršytko pokin, thaj na musaj sys te javen saro cyro ando jekh šteto. Univar specjalnie ligirenas łen dre javir gava kaj te keren butia. Sam te džins kaj sako jekh Rom, savo na sys teť phak varsave rajsko sys teť vast themesko. Phandipe zorjasa ko buty dre phuvja pe Voľošëzna thaj Mołdavja sys ži ke 1856 berš. Javir them ke savo javne Roma sys Ungritko them. Angľuni informaci vaš łende ande odo them sykadyja dre angľune XV šeteberšengo cyro/vrama. Ande XV šeteberšengo cyro/vrama tradenas butdžene Roma peskire vurdanica e Baľkanedyr ko Europa maškaratuni thaj duredyr. Šaj adasavi reakcja Romengi sys vaš adava kaj darenas jone Turkendyr. Berš 1417 adava sy data dre savi manuša, save čhinenas/ randenas kroniki, registrynenas varsave interesna fakty, sykaven vi dre peskire liťa but informaci paťe Romende, save ande odo cyro, butdžene sykadyne dre but forja Europkakire. But isys interesantno manušenge autohtonenge kaj te dykhen angľuno moľo Romen. E Roma kaj te najaven zarikirde pe droma xoxaven gadžen thaj phenenas kaj sy jone dukhade manuša Egiptostyr vaj phenen kaj javne Tykne Egiptostyr. Butdžene manuša na pacianas łenge, ne butdžene dre angľuno cyro paciana dre odova saro so phenenas Roma. Xoxane teorii, save rozphenenas vaš adava kon jome sy thaj karing/ katar javne sykaveľas kaj o Roma mišto dzinenas pať adava so gadže sys religjasa zorates phandle, vaš mentaliteto manušengo save dživenas ande odo purane cyry/vrama. Roma džinenas so syr dukhade manuša vaš religia na javena odčhurdime

peŕde europakire manuŕende feri javena ŕenge jone ŕaèhe thaj mekhena kaj te javen leńca. Angedyr ŕenas Romen paŕe Turkende, but moŕy sys ŕende ŕaèhe specjalna liŕa save odphandenas angit ŕende droma ke javir barvaŕe manuŕa, ŕenas patyv vi ke bare manuŕa ande Europa syr ke papiežo Marcino V. Liŕa vydenas ŕenge bi nisave problemosko, manuŕen dukhaden vaŕ religia sys ŕen huŕo manuŕikano statuso ande purani Europa. Butivar adasave liŕa sys xoxane thaj kaj te nanaŕaven liŕa kerenes ŕen dre varkicy kopii.

Kana javne Roma ando West Europa dre odo cyro sykadion odoj majbut registrime fakty ando liŕa, save den informacjia paŕ romane grupy save odoj javne. Dre nisavo momento adiajes but na ċhinenas paŕ Romende syr ande odo cyro. Manuŕa save odova kerenas koncentrynenas –pes te dykhen syr vydyċhinas Roma thaj dykhenas pe ŕengire javir tradycji thaj syr sys džiipen maŕkir ŕende. Dykhenas pe ŕengiro javir riiben thaj ubŕade pe ŕende but varsave elementy save sys peskire ŕukaribnasa te haden ŕengo prestižo. Majbut ke dŕuvla thaj èhavore sys adiakas ryde/ hurjade. Sam te phenas kaj ande odo cyro ŕyne te daren-pes manuŕa gadže Romendyr, phenenas kaj sy jone èora thaj kaj èhurdenas syr èorahane kali bibax pe javire manuŕende. Univar Roma beŕenas pe jekh ŕteto dre varsavo foro, odorik gadže tradenas ŕen te dŕan-peske duredyr. Romen ligireŕas ŕengiro ŕerutno manuŕ, ophenenas jone historia so doresne liŕa bare rajendyr thagarendyr thaj papiežostyr. Dostaj interesantno sy aspekto kana kamenas te vmangenpes ŕaèhipnasa ko gadže europakire. Hadenas upre pesko prestižo thaj phenetas lideri grupko pe peste kaj sy hrabia vaj princeso vi javir ŕava. Odova na sys phandŕo èaèipnasa kaj adasavo Roma sys kralitkone semencatyr vaj sys hrabia, sys odova jekh imitacjia odoŕe sytuacjake savi sys maŕkir gadžikane manuŕende dre Europa. Peŕde saro XV ŕeŕeberŕengo cyro kana sys Roma pe purano kontynento udyja-pes Romenge kaj te zarakhen pesko ŕteto/than ande Germania/Sasy, ko ŕvajco, Niderlandy, Francja, Italia thaj Espania. Nane nisave hipotezy pe tema, syr Roma tradenas peske informacji vaŕ droma savenca tradenas, ŕaj odova sy èaèipe so e droma neve rodenas kaj te tradet duredyr paŕ adava kaj kames te astaren ŕove, barvalipe. Ando sako dyves roma rodenas ŕansa kaj Roma te urykiren-pes te Jaseŕ-ŕen maro chavorenge. Vaj isys ŕen ŕaċo paruiben, phenasam bikinenas varso vaj kinenas, kerenas varsave butia save mangenas o gadže vaj baŕavenas, kheŕenas, sykavenas butia save keren ando cyrko.

Javir etapo odoj kaj sykadyne o Roma ando Europa sys adiakes so bare raja thaj thema parude pesko dykhipe pe ħende thaj javja sytuacija naĤachi . Nikon na kameĤas butedyr te paciaĤ ande Ĥengire liĤa protekcynja, vaŝ odova kaj sys dukhade vaŝ religia musaj sys te traden but te roden pesko ŝteto ko džiipen. TeĤ jagor XV ŝeĤeberŝengo cyro/vrama dre cezarytko them germaniako sys skerde liĤa vaŝ trin zakony dre save Roma phenenas kaj sy ŝpionura thaj phendĤo sys dre liĤa kaj sy te traden kodo themestyr Romen avri. AngĤuni ĤaĤhi sytuacija ando jekh momento parudyja pe bibax. Vaŝ adava kaj Roma miŝto dzienas them thaj rakirenas javire Ĥhibjenca sys dostaj odo argumento kaj te phenet-pes so Roma sy ŝpionura thaj sy biĤaĤe manuŝa themeske. Zakony thaj specjalna liĤa save sys skerde kontra Roma, na denas Ĥenge nisavo privilejo syr angedyr,. Kana ŝaj varkon kana kameĤas zamareĤas Romes na sys doŝaĤo! MajĤededyr sytuacija Romenge sys ando Ungro. Odorik rakhas angĤuni informacija ande purane liĤa vaŝ baŝaiben Romego – vaŝ profesja, savi kerdia-pes syr jekh majbaredyr symboli paĤ Roma, soske kaj sako jekhe Romeske phenenas bute berŝenca so sy Ĥacho muzykanto.. Ande odova cyro muzykanty romane sys but kamĤe peĤde barvaĤe themeskire manuŝende, Roma baŝavenas vi kralenge/thagareng. Dre XV ŝeĤeberŝesko cyro/ vrama sykadion varsave informaciji vaŝ Roma so javne jone ko Ćexy, dre them Polsko-Litvako thaj ando Ukraina. Ne angedyr kodo sys dre phaŝ XVI ŝeĤeberŝesko cyro Roma javena dukhade, save tradenaa ko Ćexy thaj Polska.

Vi adiakes syr phedĤo sys paĤ thema huĤedyr Roma sys dre odo cyro ando Ŝkocja thaj ando Bari Brytania. Ande nagĤuno cyro Romen ĤaĤhibnasa dykhenas pe Ĥende o raja thaj o gadĤe, ne peĤde varsavo cyro kodo sys ande kodo cyro syr ande Polska thaj Cexy, Ĥyne-pes te haden represji pe Romende. Dre 1536 berŝ o krali Daniako thaj Norvegiako phendia sare Romenge kaj te traden-peske odo themendyr thaj odova sys te keren ando trin Ĥhona. Ĥesko Ĥhavo o Fryderyk II dre 1561 berŝ lija vi odokokori decyzja kaj te tradeĤ Romen themestyr thaj Ĥyja baredyre zorjasa te realizyn odova so phendia.

Dre Niderlandy phendĤo sys kaj e Roma naŝty te phiren ŝteto ŝtetostyr, pe kodo keredo sys liĤ edykto dre 1545 berŝ, thaj kon na kereĤa adiakes syr phenetas zakono dre liĤ sys zoraĤes mardo, ryskirnas mas adre nakh, Ĥhinenas baĤa ŝerestyr vaj doria, Ĥurja mustasy pe muj, ne zakony save javne dre javir

berša syr 1582, 1588 i 1590 na denas kaj Roma te vtraden ando them. Kon kodo keretas sys umardo.

O stylo džiipnasko ko Roma but kontrastynes e butienca save zoriasa sys dyme gadžikane manušenje ando Europa, save sys te keren buty e rajenge. Roma syr napeskire manuša na sys pozytyvnes dykhne, ande odo but moły, kana kamenas te keren buty, fenge na denas. Vaš adava Romen na sys butia thaj na sys kaj te ten peske xaben, vaš adava èorenas.

Kana progine duredyr dujšeta berš butdžene Roma sys dukhade thaj na denas taenge nikaj te dživen ande Europa. Ne jone duredyr tradenas phirenas petde but phuvja. Ande odo cyro Roma ten te traden vurdnenca. Odo fakto sykaveť jekh glinda/rycina skerdy ande XVII šefeberšengo cyro/vrama savi sykaveť familia romani syr tradeť vrdnenca. Odova fakto sys baro paruiben ando stylo džiipnasko ko Roma, savo sys lino petde buteberšengo džiipen ando Europa. Pať varsavo cyro o modeli romane vurdnenengo parudyne. Angľune sys adasave peske vurdena thaj pať varkicy berša sys vurdena čhakirde – vagony., save sykadyne ando VVIII šefeberšengo cyro.

Mišto kaj te zripiras so e represji vaš Roma odova na sys feri akty, decyzji vaš odova kaj Romen te traden varsave themestyr, phuvjaty, save sys kerde ando Europa thaj ando Polska ne sys vi jone zorjasa bešlakirde te dživen pe jekh šteto. Ande odo o raja vydenas specjalna liťae save mangenas e Romenge kaj ten te dukhaven kana duredyr phirena foro forostyr, gav gavestyr. Adasavi presja sys vi chody pe javire manušenje ne maj but sys kerdy pe Romende.

Javir metody save kerenas te ten kontrola pe Romende sys ando Polska. Odoj o gadže phenenas kon sy fengiro lideri romano vajda vaj krali, savo sys ten te ligireť adiakes kaj syr kamena o raja themeskire. Maj angľať adasave lideri na sys phandť Romanca ne kamena kaj te javen fengire šerutne.

Dre 1633 berš o krali/thagari espaniako Filip IV zorjasa phenetas kaj: *„Kaj te khoseť-pes saresa o řav Cygany, řav decyzja kaj butedyr odo řavesa řen te nakharen“*. Vi adiakes kerdia o cesarica Maria Teresa thaj pať řate řate savo sys o Józef II. Jone phendťe kaj ando phuv Austro - Węgy te keret-pes moralno asimilacija pe Romende, na denas Romenge te rakiren pe peski čhib, odťyne řendyr řhavoren thaj pať řavsavi pokin bikinenas e gavytkone

gadženge kaj te bariakiren ten. Kaj te khosen kulturako drom thaj odova so jone kerenas, ando šteto łavesko Cygany, savo na denas te phenen odo łav thode javir łav *uj Magyar* (nove manuša ungritka) vaj *Neubauer* (Noe manuša gavytka). Vaš adavaa akana butdžene Roma ando Spania, Ungro na džinem te rakiren ande peski čhib romani. Majbaredyr syklakirde o raja save sys šerutne ando peskire phuvja line decyzja kaj te khosen romano problemo. Butdžene łendyr na denas kaj o Roma te traden peskire vurdenenca šteto, štetostyr, dykhenas ande odo džiipe Romengo biobaxtalipe łenge thaj odova so phagiren jone odołesa zakono themengo. Dukhade Roma dživenas khetanes ando grupy ži ke dadyvesakuno cyro, a łengire čhavore akana dre adava cyro den patyv peskire nacjake thaj den patyv peskire kulturake. Javir dukhaipnaskiro džiipen Romengo sys phandło e gadžikane historiasa ando thema kaj dživenas. Cygany/Roma sy ten statuso syr manuša oficjalno themeskire dre phuv kaj dzien, ne but moły vaš adava kaj łengiri kultura thaj tradycja sy javir syr gadžengiry pał adav gadže dykhen pe łende na syr pe themeskire manušende ne syr pe javire manušende save nane phandłe themesa. Butdžene Romendyr dzienen duj èhybia. E èhib themeski dre savo dživen thaj romani èhib. (dialekto savo sy phandło łengire grupasa), thaj kana nane phandło nisave grupasa savi sys asymlime.

Syr e Roma rakhne-pes ando Polska?

Ke Polska e Roma javne tełatune Europatyr, deł-pes paciaben kaj ande jagor berša XIV šefeberšesko cyro. Dre pałuje cyry angłune Roma save javne dre phuv Polskaki te dziven. kharenas Bergitka Roma (pe germaniaki èhib *bergen*, odova sy berga) vaj *Cyganie górscy*. Javir grupa Romegi pał nabut berš syr phenel historia javja ke Polska Sasendyr/ Germaniatyr. Roma jačhne te dzievni. Ando Polska thaj łengire èhavore dživen ži ke adadyves. Odo grupa sy syr jekh majphuredyr grupa Romengi, savi dživeł dre Polska sy - *Polska Roma* thaj sy joj syr jekh elita maškir peskire manušende. Dre XIX šefeberšengo cyro pe polskaki phuv sy akana vi javir grupy romane syr – Kelderaša/Kaldelari thaj Lowary. Akana Roma/Cyganie dre Polska sy syr jekh bute grupengi grupa etnikani. Roma save dživen ando Polska sy ando

štar grupy, saven sy javir cera dialekto romano, sy javir vaš adava kaj sy ten nadokokoro stylo dziipnasko thaj tradycja: Roma na bergitka, Roma Bergitka, Kelderaša, Lowari. Butedyr syr štarvadeš berš sare grupy ligiren adasavokokoro dziipen pe jekh šteto dre khera. Akcja kana bešlakirnas Romen zorjasa pe jekh šteto kaj te dživen dre 60-taj berša XX šefeberšengo cyro phandia èaèipnasa droma Romenge savenca tradenas but šef berš peskire taborencas. Roma save tradenas vurdencas odoła sy Polska Roma, Kelderaša, Lowari, thaj nabari grupa Rusytka Roma (Chaładytka Roma) thaj sasytka (Sasytka Roma). Roma sy dykhne syr jekh majbut tradycjonalno etnikani grupa vaj grupa nacjaki. Tykne tradycjaki grupa sy Roma Bergitka, saven kharnas javir Łabanca, w save dživen butedyr tendyr dre gava forycy tykne ando bergi, ande Beskidy. Odo grupa dziveť pe jekh šteto but šef berš. Javir grupy, vaj kasty but rakhen pesko romanipe, tradycja.

E sytuacja Romwengi phandli sys e cyrosa dre savo parudiołas politykano systemo ando them amaro thaj kana odphandľe sys manušenge droma ke javir thema odova jandia migracija javire Romengi ke Polska adasave themedyr majbutedyr syr Rumuniatyr. Odo themestyr Roma kana peja ande łengo them komunistengo systemo politykano savo dukhavełas ten, rodenas phuvja javir dre Europa kaj te zahtyten peske łove pro dziipe. Adiakes jone rakhne pes dre Polska. Źi ke adadyves varsave tendyr Roma save jačhne ande nevo them nane łende statuso themesko thaj duredyr zahtyten mangipnasa łove vaj keren tykno handlo. Sytuacja polskone Romengi sy saren na dasavikokori, sy barvaťe thaj èorore. Ne sajekh sare duj grupenge pharo te keren adaptacija ke nevo džipie maškir gadžende. Łengiro interesu rakhen e romane organizaciji, polska instytucji thaj javir asociaciji maušikane. So sy interesantko, anđłuni organizacija romani sys skerdy ando Polska ke Tarnów. Polskone themeskire rigatyr Roma šaj te ginen pe zor savi dena łenge łovenca, pe adava sy hadyne specjalna programy Romenge.

Soske phenen, so Roma sa traden dromenca?

Kaj te odphenas pe adava phućipe, mišto angedyr te dykhas e historia Romengi. Syr sykaveť joj, kana line te traden dromenca thaj ži ke adadyvesakuno cyro Roma sa varkaj kamen te traden, te džan te phiren ando javir thema. Adadyves pe adava phenen kaj keren emigracija ekonomiczno, kaj traden jone de zahtyfen łove.

Łengiro džiipen rigatyr, na khetanes e gadženca, tradenasko styli džiipnasko bute dromenca kerdia odova jekh baro etoso e Romenge/Cyganenge. Tradens them themestyr, foro forostyr na feri kaj te astaren odova saro, so trobuj ke džiipen, ne vi vaš adava kaj o gadže na kamen e Romen kaj te dživen paše łende .

Lech Mróz dre pesko angłuno łav ke albumo fotografienca, savo kerdia o Janusz Helfer „Cyganie-Romowie. Zapomniane obrazy” (wyd. Warszawa 2005) ćhinet:

„Tradypen Romengo, tabory vešytka, vurdena dre save dživenas, paruiben, bikiniben grengo, bikiniben butia save kerenas sasterendyr, bašaiben, fody save thovenas Romnia e gadženge, drabakiriben, łunga cochy, podzi ke romane džuvla – adava sys elementy save sy phandłe e Cyganenca-Romenca, thaj adiakas Romen dykhenas gadžikane jakha.”

Tradypnasko trybo džiipnasko sys sar jekh zorało elemento savo sykaveťas Romen. O gadže gavytka thaj forytka kana tradenas o Roma dromenca zaripirnas romane vurdena savenca tradenas źteto źtetostyr thaj łengire vagony dre save dživenas.

Bare jakha kerenas o gadže kana dykhenas odo šukar, barvaťe vurdena . Ne majbutedyr odo šukar elementy pe vurden sys avraťestyr. Andre na sys adiakas barvaťes skerde makhne pe jekh koloro, ne univar varsave Roma makhenas upre dre vurden boliben e ćerhenienca. Kana Roma sys ando veš majnagłal vykedenas łacho źteto kaj terdiakirnas peskire šatry. Roma vykendenas źteto odoj kaj sys pani thaj veš. Džalťas łenge pať adava kaj sygo te dodžan ko pani thaj te javen kašta pe jag. Sako moło rodenas odo kokore šety pe save sys terde jone angredyr.

Roma sys syr jekh familia, grupa, ne sys maškir tende Roma èorore, barvaŕe. Isys univar adiakes kaj jekh tabory gadže phenenas kaj sys „tengire“ , soske kaj javenas paŕe dre odo foro vaj gav „ke jone“ ne javir sys javir na doŕe rigendyr.

Roma sy ando jakha gadžengire syr manuša dromeskire, save traden vurdnenca, thaj kharenas ŕen nomadenca. Sy prezentyme syr nacja saviate nane phuv pesko them dre savo našty irys te dziven. Fakto kaj Romen nane khera, phuv thaj nane tende pokiniben vaš butia save na keren odova saro sy syr jekh rezultato savo jandia e Romenge ŕungo cyro kana tradenas peskire taborencja thaj dzivenas dre tabory, feri sys tende javir profesji save denas tenge ŕansa kaj te dziven. Elementarno funkcja kaj te zahtyŕet ŕove sys odova kaj čhavoren thaj familia te javet so te xan.

Taborno džiipen Romengo na sys akceptyme, vaj pinčkirdo syr kamŕo stylo džiipenasko peŕde gadžende. Butdžene manuša pinčkirenas kaj romano džiipen ando taboro dykhenas syr džiipen savo sy phandŕo èoripnasa thaj xoxaibnasa. Varsave manuša vaš romano džiipen dodžinenas– pes javire manušendyr, vaj rikirnas ŕen ando gody, pesko dykhipen vaš Roma kana dykhenas dro gav Romnien save kher kherestyr phirenas te čhurden fody, te mangan maro. Ne butdžene gadže vi dykhenas peskire jakhenca e Roma kana peskire taborencja tradenas peŕde têngire gava vaj forycy a univar vi javenas ko veš ko taboro te dykhen romano džiipen.

Tradypnasko stylo dziipnasko savo sys Romen sy sykado syr fakto udokumentyme ando sytuacja manuškani-ekonomiaki, politykami themeski, dre liŕa, save sys kerde thaj sykane peŕde administracja themeski thaj zakono èaèipnasko vi javir liŕa. Sar ando gav vi ando foro Romen dykhena syr manušen save roden ŕove ko džiipen. Dre eftadešaberšesko cyro ando XX ŕeteneršengiro berše tabory tradenas peŕde savore droma ando Polska, vi peŕde phuv pe Teŕaŕkarpatengo. Gav butedyr syr foro na deŕas-pes kaj e Roma te javen paše peskire vurdnenca paŕ adava kaj sygedyr paruvenas peskire butia pe haben vaj bikinenas ŕen kaj te kinen odova saro so kamenas kaj te javet ŕen ko džiipen.

Kana sys oficjalnie vligirdo zakono ando 1964 berš o ustava zakonoski e 1952 beršestyr vaš Roma phenetas kaj sy te deŕ-pe zor e Romenge, save kamena te dzien. pe jekh ŕteto thaj mekhena pesko tradypnytko džiipen,

phandadia o drama romane vurdenege thaj na mekhja odo zakono te traden butedyr o Romen peskire taborencan ando Polska. Parudy sytuacija manuŝengi dre tango džiipen dre ekonomia skerdia odova so pe gava tynce te dykhen e Romen syr nafače manuŝende thaj sys nakamne peđe gadžende. O gadže na mangenas syr angedyr Romengire butia thaj na kinenat tendar odova so bikinenas, na mangenas kaj Roma te sastiakiren tengeren gren, manuŝen vaj kana drabakirnas romnia. Ne ande peski gody o gadže zaripirde odova saro so dykhne ando taboro romano.

Dre Polska proceso savo sys kredo kana zoriasa beŝlakirnas Romen pe jekh ŝteto sys tango, vi dre varsave sytuaciji ke varsave romane familii kodo proceso sy duredyr nane kredo syr etapo savo syklakir Romen syr jone te džiiven maŝkir manuŝende dre neve cyry dre „nevo ŝteto“. Džať pať adava kaj naŝty te phenas kaj nevipen, savo javija kana zoriasa beŝlakirnas e Romen pe jekh ŝteto a cyrosa savo paruveť romano idendyteto, identyfikacija ŝtetosa kaj džiivet-pes, grupasa, sy javir syr identifikacjasa savi manget kaj te phenet Rom pe peste Cygan (Rom).

Savi sy romani kultura?

Angluno zoraťo elemento savo keret struktura manuŝikani ko Roma sy familia, semenca. Ko Roma save sy tradycjonalna, ando Polska sy syr fundamento kaj terne te poťen-pes ando monogamia, sy majbut syr phenen syklakirde *patrylokalna* (rom romniasa džiivet romeskire familiasa vaj paŝe tende, vi sy *patriarchalna* (kana decyzja vaŝ ternengo džiipen tet o dad) thaj odova keret-pes dre struktura semencaki. Adaťa atrybuty romane familiami keren odova kaj e džiuvla kanden e murŝen thaj sy tet tengeri vast. Adava syklon peđe systemo syr te zagaruveť-pes manuŝ, so ŝaj keret, so phenet thaj so uźakir Romes kana odova systemo romanipnasko phagir. Odova syr jone dykhen vaj halon ŝaj phenen tavesa o džiuvla phure, romandune, savengi pozycja maŝkar Roma sy patyvali sy tet respekto butedyr syr javire terne romnien. Kana poťen-pes terne thaj sy romandune odova ande kultura romani det but odo manuŝenge, soske kaj det zor romane egzystencjake kaj duredyr te džiidziťo romani populacija. Pať adava romanduni džiuli murŝesa sy akceptyme ande odo momento kana tetna pes terne dre peski grupa. Kana varkon tet peske džiuvla vaj murŝes na Romendyr adasavo romanduno

rom vaj romni nane akceptyme maškar Roma. Pať adava o dada saro keren kaj Ɣengire  havore te Ɣen peske pať romeste vaj romaniate varkones romane populacjaty. Terne ja hen romandune univar kana sy but terne, o  havore sy syklakirde sy te keren adiakas saro kaj te javet odova adiakas syr phenet romanipen thaj sy te d zinem peski rola thaj so Ɣen u zakir ando Ɣengo dziipen. Vaš adav odova so phenen phuredyr odova sy te teren. Feri odova saro so phenen jekh ke jekh o Roma pin kiren terne thaj javir drom nane kaj te syklon terne. Vi o terne Roma angedyr syklonas adiakas purane profesji" syr te  churden d zuvla fody te drabakiren o gad en, te neviakiren, te parniakiren o piria, kakavja, syr te bašaven pe instrumenty, te parujen, te kinen te bikinen thaj javir e phuredyre Romendyr. Ne syr themeskire manuša adiakas syr phenet o zakono Polskako romane  havore sy te phiren ko Őkoła, te syklon, sy Ɣen puterdo drom kaj te syklon profesji neve. Ne adava na sare Roma adiakas keren so mangan o raja themeskire.

Semenca, familia ko Roma sy Ɣate bary patyv thaj zor. Vaš adava kana varkon keret bjav vaj javir kedypen dre savo sy mangne Roma save javen butd zene. Adasavi sytuacija našty te mekhen Roma rigatyr. Ke Roma nane adiakas, kaj te den jone but kaj te javen jone phand te na-Romanca khetanes. Elementarno kodekso romano dre Polska sy *romanipen*, savo phenet so Romeske frej te keret thaj so na. Odova Roma savo phenet pe peste kaj sy Rom thaj sy phand to romane tradycjasa sy te keret adiakas syr manget Ɣestyr *romanipe*. Odova *romanipen* rakhet o og to romano, savesko Őerutno sy Őero Rom (Głowa Rom w) thaj kana Roma kamen te rozphanden varsavo problemo maškir peste, o *krsso romano - celo (ke Polska Roma) i kris (ke Kelderaša)* Ɣet decyzja. Pe instytucja Őero Romeski univar phenen kaj sy joj instytucja romane thagareski/kraliski. Adiakas phenen o Roma ke Polska. Jekh buty savi sy te keret o Rom savo manget kaj te urikireť romanipen sy te d zinem, te rakireť pe romani chib, te dykhet syr pes ryvet / Roma thaj Romnia sy te ligiren te ryven pes ando fliki, riibena tradycjonalna, sy te d zinem syr pes te zagaruvet maškir manušende te nakeren-peske Ɣad zavo thaj familiake. Majbut te den patyv phure Romenge thaj dajenge, dre sare butia majbaro Ɣav sy ke jone. Odo systemo, zakono keret mištypen savorenge thaj dre romano Ɣengo dziipen. Nadykhi pe odova kaj e Roma sy but phandli grupa manuŐikani, savi deť but pať peski kultura, tradycja d ziipnaski, but moťy sys jone Roma dukhade, dre phari sytuacija ne na hasiakirde jone psko romanipen ,  hib, peski kultura.

Kon sy romano lideri?

Ne feri o Roma ginen-pes pe grupy/kasty. Ne Roma/Cyganie syr phenen gadže ginen-pes maškar peste, sy pinčkiren syr Roma save sy javir na sare odo kokore. Odova sy dyčto kon sy tango lideri/ vajda ando grupa. Ko Roma manuš savo sy vajda šerutno grupko ando cyro kana Roma tradenas vurdenenca, savo rakhet *Romanipe* keret kriss romani, rozphandet romane problemy, tet decyzja so šaj sy te teren Roma vaj na. Adasavo lideri tradycjonalno sy o thagari „krali romano“, phenasam dre Polska kharen tet *Šero Rom* vaj *Baro Šero*. Dre hargatune cyro kana Roma na darenas te traden vurdenenca, Roma organizynenas pes adiakes syr *kumpania*, odova sy syr grupa manušengi, savi khetanes dre taboro tradenas thaj khetanes kerenas peskire butia kaj te zahtyten pe maro e grupake. Adasave grupko lideri sys vajda, kodo funkcja ando praktyka po kuty hasija ne odo manuš duredyr vi ando neve cyro sy syr jekh bare patyvako manuš ko lokalna grupy romane. Javir hućy pozycja ko Roma sy o Ogóto Phure Romengo, javir čhanes phenen *Celo* vaj *Romano Kriss*, instytucja, savi tet decyzji vaš odova konesko sy čaćipen thaj došate manušeske det pharipe savo sy te ligiret pesa adakicy kicy phenet ogóto. Adasavi instytucja sy ke adasave grupy Roma kaj nane kralis/ thagari, phenasam ko Kalderaša. Ogóto phurengo khetet bari rola ke savore grupy tradycjonalna romane. O phuredyra Romengire na ten feri decyzja konesko sy čaćipen kana sy problemy maškar Roma ne sy jone vi te reprezentynen grupy romane andre maškir Roma, avral ko raja gadzikane. O krali romano, vajda savo sy ando romano dykhipe sy vi adasavo manuš ko gadžikani populacija syr phenasam o angikano lordo vaj rusijako cezaro. Ne adasave łavenca na kharen-pes o Roma ne keren odova kana kamen te sykaven savi ten sy funkcja maškir Roma. Adasave šerutnen keden andre dre peskire grupy manuša thaj odphendte sy pať zakono čaćipnasko tradycjako.

Elemento zoraťe sar lideri, savo reprezentyn Romen pe arena maškarthemengi sy International Romani Union, romani organizacija, savi sys kerdy ando 1978 berš roku, ke Geneva, thaj łakiro šerutno sy vykendyno prezidento.

So Roma keren pe sodyves, sosa pes zaŕen?

Xarakterystyèno elemento romane kulturako sy romane profesji vaš butia, save šaj o Rom sy te kereŕ. Odova so gadženge /na-Romenge/ sy normalno, ke Roma sy odova pharo te ŕen ke pe. Romenge našty te keren varsave profesji save keren o gadže thaj vi našty odo manušenca save keren meŕaŕe butia te javeŕ ŕen pesa kontakto. Džaŕ amenge vaš adava kaj o manuša save keren magirde butia našty te javen khetanes Romanca. Ke adasave profesji sy zagindŕe butia:

- manuš savo sastiakir manušen /doktori medycynako savo dykheŕ nasfalipena maŕadioŕ, ŕeŕ vastenca manušen save mene, nane džide/ džuvli / akušerka savi sy paše kana javeŕ pro sveto, ŕocioŕ čavoro/
- heŕado, manuš savo varso rakheŕ, (kontrolin javire manušen rikireŕ ando phandlipe javire manušen)
- manuša save šuŕaven droma/khosen foroskire droma, keden papiery, mela,
- manuša save keren buty ando prosektorium kaj sy muŕe manuša (sy ŕen kontakto meŕaŕe butienca)
- manuša save činen masa (save činen grastano mas)

Adasave prfesji našty keren Roma save sy tradycjonalna ne kodo rigoro na obŕeŕ varsave javir grupy romane. Dre Polska generalnie Roma save tradenas vurdnenca syr: Polska Roma, Kelderaša, Lowary, Xeŕadytka Roma urykiren adava rigoro. Adasavi tradycja jača ko Roma purane beršendyr thaj šaj sys jadŕy pesa z hinduistyènone systemostyr savo sys ko manuša save sys ginade syr kasty, save ŕenas pes ando profesji butiekire.

Javir kategoria savi sam te dykhas sy but typična tradycjonalna butia. But butia save kerenas o Roma syr tradycjonalna jandenas ŕenge naphandli nikonesa ekonomieòno phandype ko buty nadykhi pe neve trendy ando butia save kerenas manuša javir, thaj odova but moŕy gadže phenenas kaj e Roma astaren barvalipen na legalnes „garades“. Javire rigatyr phandlipe ekonomiko e „gadženca“ thaj servime butia romane sy syr jekh forma butiaki ŕengire romane profesjengi, thaj gvaranto save deŕ te zahtyŕeŕ ŕove butedžene tradycjonalnone romane grupenge. Adiakes kokore syr ke hinduistyèna

kasty thaj tradycjonalna grupy manuškane dre Europa vi sveto/ lumia, sy tang phandli relacija maškir adava kaj kon sy phandto varsave grupasa thaj odova so kereť dre peski profesja. Fakto, kaj ando paľuno cyro pasci savore manuša ande varsavi grupa kerenas profesji adasave kokore, adava akana dykhas ko Roma vi ande ľava e grupengire save dyne Roma peske. Adadyves kodo dyćhoť ando ľava dyme romane grupake Loari/Lovara/. Odova ľav javet ungritkone ćhibiatyr e ľavestyr *ló-* graj, savo sykaveť adaľesa kaj jone paravenas grenca/ dykh parutaria thaj odoľa kon bariakir e gren), ne Ursaria vaj Meekaria, Mećkar) rumuńskone ľavestyr *Urs* thaj *Me÷ka-* rić, adaľesa sykaveť odova savi tradycjonalno profesja kereľas kodo grupa, phenasam tradycjonalno profesja sar treseri riěsko (dykh riěhane butia). Vi javir but grupy romane (ľasa me ando Rumunia) sy organizyme ande adasave phenasam kumpanii (rom. kumpania), save sy teť phak manušesko ando grupa ekonomieño savi teť-pes adasave butienca.

Kana dźať amenge vaš butia thaj profesji romane, ande kodo sam te phenas kaj majphuri profesja Romengi sys bašaiben. Muzyka sys ke Roma angľuni buty savi jandetas řenge ľovore ko dźiipe, ne vi Roma bašavenas, kheľenas peske kaj te javet řengo dźiipen Ńukareďyr, na rondto. Romane muzykanty bašavenas ne feri ko gadže pe bijava, ando kirćimy, ne vi ko raja ando řengire khera, fiľacina, ko krali/ khinigi. Bute beršengi tradycja romane bašaibnaski dre Polska nane but adiakas barvali syr ando Ungritko Phuv vaj pe Baľkany. ke adasavi situacija domekhja o cyro kana Polska syr phuv sys pharadi, rozľini peľde javir zoraľe , phandte droma taborengi thaj nabaro intereso mecenatengo save na denas but kaj te urykiren odova so dzinenas o Roma .

Pinćkirde polska muzykanty thaj odoľe kon baganas gila sy : Michaja Burano, Sylwester Masio-Kwiek, Edward Dębicki, Don-Vasyl vaj savi dorećcia prozo pe Festiwalo ke Opole Randia. Adaľa manuša, romane artysty řaj sy řen sosa te řaren-pes so kerde ando artystykane butia.

Paše muzykantende buteberšytko tradycjonalno butia save jaćhne adadyves po kuty hasjon ne sy odova sy kovaći thaj javir butia save sy phandte sasterenca syr ludvisarstwo, butia save kerenas pheribnangiria, riibena sasterestyr rycerenge, Ńlusary, sovnakari, save kerenas kakavicy phirja, ěare, jarja, ćhurja, thaj javir. Vago o profesja kovaći romano sy pinćkirďy ando but thema thaj phuvja vi ando Polska. O kolin sastruno pe savo

kerenas buty kovaći jandenas pesa o Roma pe than kaj kerenas butia. Sys dova elementy prymitywna ne pałe odo kolin sastruno thovenas o bara tha pe fende kurenas sastera save kurenas. Butia save kerenas o ćhurja, tevera thaj kerde sasterestyr dekoratywna elementy pe baria po kuty line te hasion, kana o gadže line te vazden upre o fabryki, manufaktury. Ži ke II lumiako mariben varsave grupy romane urykiras pes phurane profesjendyr. Kerenas jone primityvno bizuteria thaj bikinenas po gava: zandziroria, veryngicy,ćenia, angruścia thaj javir butia peskire. Adiakes syr profesja kovaći tyne te hasion javir profesji romane adasave syr: – sitary,kanlari. Adava saro kerdia kaj odołe Roma parude peskire butia pe javir profesji syr: kotlaritka butia, parnaiakirnas thaj neviakirnas phirja, sastera harkumastyr, baganas, khetenas kaj te zahtyfen łove thaj kerenas javir butia.

Vi pinćkirdy sys profesja rićari savo tresynes rićen. Sys odo buty Bałkanytkone Romengi dre Polska thaj ando Litva. Rićarenca sys manuša save tenas pes ando profesja sar kovaći, save kurenas, kerenas zandzirja, šuvłe veringja, reingi sastrune save thovenas dro nakł e rićenge. Pał varsavo cyro kana sys kutedyr rićen ando veša profesja sar rièari tenas pes feri barvałe Roma vaj neve Roma save javne ke Polska e Bałkanendyr.- Ursari.

But łaćhi profesja so kovaći ande kultura romani sys profesja kotlari. Adaja profesja sys vi ke phaš berša efetadešengi syr jekh angłuni profesja romani. Kotlarja sys odołe manuša save džinenas te keren butia sasterensa te keren phirja, bare kakavja, skovrody, džinenas te keren vi javir butia ando harkuma thaj nevjakirnas purane element sasterestr kerde ando fabryki vaj javir instituciji.

Pełde but berš kotlarytka butia denas but łove odołenge kon keretas adaja profesja, maj but e Romenge / Kełderašenge, Kalderara, Kelderari „Kotlarja”, rumuńskone ćhibjatyř cãldare - „kocioł”). Sys jone pinćkirde pał but džandłe manušende, save džinem-pes pe peski buty. Na tyknedyr prestizo sys manušes savo nevjakirtas gadženge dre gava o purane phiria maj but sys jone ando Slovako. Phirtas joj kher kherestyr thaj keretas e gadženge odova so kamenas kaj jov te skereł sastrune dorjatyř, phenasam o elemento savo htyłel o myšos. Phandetaš krujał sastrone doria pe phagirde phirja save sys kerde koalnostyr/glinatyř thaj dodetas ke adava peskiri mikstura ceramićno savi zorjakirtas odo phagiripe dre phiri vaj khoro. Angłuni informacija vaš adaja profesja rakhny sys ande XVIII šeteberšengo cyro.

Dre sako kotyr phuvjako kaj sys stepo ando Azja pe Ukraina, pe Ungritko Pušta, rakhne-pes o Roma save paruenas, bikinenas thaj bariakirnas gren. Roma but kamena gren vi phandenas pes kej one kamenas ten syr peskire čhavoren. Našty sys te mareť nikon gres varsave sasteresa, te deť pani meľaťe magirde hemratyr/ vedratyr soske jacheľas magirdo. Barjakiriben gren sys odo profesja but ľači thaj jandelaťas but łove, vať adava dźanas ľava syr paramisja. Roma sys barvate thaj denas javir tenge patyv,, sys jon syr rusijakire bojary". Źi ke adadyves maťkar Romenge save barjakirnas gren sy struktura andre grupa savi sy syr ko manuša save barjakiren phenasam bakren, guruvnien thaj javir animalsy.

Majbut pinčkirde sy Romnia adateťtyr kaj kerenas but phurani profesja e dźuvlitko : thovenas o fody, drabakirnas. Ne syr sykaven o fakty na sako jekh romni dzieľ odo profesja. Drabakiriben řaj rozthoves pe adasave riga syr:

- te drabakires vastesty- sako jekh manušet sy zakodyme pesko dziipen ando linii droma save syr e vast thaj sykaven řtar zoriakire punkty. O buty odo sy phandli pe dźanipe kaj mišto te drabakires, te čhurdes fody te phenes so sykaven odo droma, symboli pe vast thaj so manušet uźakireľ.
- Drabakires e drabenca deľ-pes draba vaj hačkir-pes jagasa kaj te dźan thuva adiakas syr keren univar o řamany thaj eorahane
- Dykhes dre fody thaj phenes so uźakir manušet. Adava sy but purani skodyfikowano řtuka savi mangeľ manušettyr kaj te dźinem reguľy so phenen o karty/fody manušetke savo sy drabakirido.

Adaja nacja manuřikani savi but tradelaťas dromenca kerľas vi javir butia:

- Syveľas tyraha
- Kereľas gajgi/ lavuty
- Vyšťaveľas ando cyrko dre but roli
- Tresynes animalsy
- Kereľas vaťtyťka butia
- Syveľas zeľy grenge, savaria (kereľas dekoratyvna elementy ke zeľy pe grende)
- Butia ando bar kaj barionas luludia
- Rodenas sovnaťaj thaj čaće bara
- Skendenas dro veť paše droma draba thaj bikinenas vi javir butia.

A|kana sam te phenas kaj but odo profesji akana nane, hasine thaj na rakhne pesko šteto ando nevi sytuacija Romengi.

Dre dadyvesakuno cyro Roma syklon, thaj varsave ten edukacija, keren buty, ten huèe škotendyr certyfikaty, save den tenge drom ke buty ando uniwersytety. Ne dre Europa nevipen thaj paruiben ekonomiko savo javija manget Romendyr but butedyr kaj te javet tenge mišto, ne Roma duredyr rakhen peski tradycja thaj našty jone syr manuša te javen konkurenty peskire profesjenca ande butia save mangan instytucji butiakire. Vaš adava butdžene Roma sy bi butiako, na džinem so javeta leńca duredyr, Javeť ke jone darano dziipen, problemy socjalna thaj sastypnaskire.

Dre so pacian e Roma?

Roma ten religia e themeski dre savo dživen. Adiakes sy dre Polska. Roma line ke pe majbari religia savi sy katolicyzmo, ne sy vi adasave Roma kaj parujen peski religija pe javir syr Śvetko Jehowy, vaj javir. Butdžene Roma na haden dre praktyka pesko paciaben ando ceremonia religiaki, mangen Devtes adiakes syr jone kamen thaj džinen. Ten Devtykano Maroro dre cyro kana sy ten kamlipe, ne univar parujen pesko dykhipe pe religia. Dre Polska sy romano rašaj thaj sy tes kontakto bute Romanca. Majbut pinckirdo sys o rašaj T Wesolek, savo deťas kateheza Romenge. Džineťas vi te rakir pe romani chib thaj varsave dialekty. Kereťas phirutne droma ke Częstochowa, skerdia angłuni edycja liťeski savo sy kredo romenge vaš religia. „Deveť Sarengro Dad”. O rašaj Stanisław Opocki savo sy akana savore Romengo rašaj organizyndia tradycjakire phirutne droma ke sanktuarium ando Limanowa thaj ke Devteski Daj Romengi ando Rywaťd Królewski.

Patronka Romengi dre sveto sy Sunto Sara, pinckirdy syr Kali Sara vaj Kali Madonna. Centrum kaj keren kodo adoracija sy ke Saintes-Maries-de-la-Mer ando Francja. So berš dre čhon majo but bara/ mii Roma javen odoj kaj te den patyv dre romani ceremonia peskire patronkake.

Romen sy vi sunto o - Zefiryň Gimenez Malle Espaniako Rom. Kana sys andraťo mariben ke Hiszpania dre 1936 berš, jov terdija zoraťes kontra manušenge save dukhavenas jekhe rašas. Zefiryň sys phandado Dorećia jov propozalo kaj mekhena tes pe frej avri kana čhurdeťa pesko paciaiben ando Devťeste. Odphendia vaš adava jacha umardo, dyne karje tes dre 2

dyves oxtoto čhon 1936 berš. Jan Paweł II, dre 4 majo 1997 berš ko Rymo kerdia beatyfikacija espaniakire Romes. Dre odo dyves ke Rymo javne but mii/ bara Roma savore svetostyr.

Konusa šaj sy paše o Roma?

Romen sy but elementy łengire save sy syr łengiro symboli manušengo savo dyne łenge o gadže. Ando Polskaki chib sy but łava phandłe Romanca, odova sy Cygan. Te keres varso syr „cyganić” Adava sy te hohaves.. Kana phenet varkon - „cygański” – odova šaj te javet romano j temperamento, kamlipe vaj šukaribe. Šaj te sykavas varsave łava syr cytaty: „cygańska miłość” / romano kamlipe/, „cygańskie dziecię” /romano chavoro/ t „pieczeń po cygańsku” / mas pekno romanes/. Vi rakhas adasave łava save sy phandłe manušesa savo sa sy ando drom. Phenen pe łeste „kaj sy Romesa”, „dźivet syr Rom”, thaj javir. Roma zarypirde sy syr manuša save sa traden varkaj ne nadykhen pe odo kaj butdžene dživen Roma pe jekh šteto. Dredyr Roma sykaven-pes o gadženge syr manuša javir syr varso evenemento, savo darjakir łen. Dre adadyvesakuno cyro Romen / Cygany dykhen syr – ćoren, manuš savo nakameł buty , save dživen ando bibaxtali sytuacja manušendyr rigatyr, manuša save sys dukhade pełne nazistende sar aspołeczna, ne vi dykhen łen syr : – manuša save traden vurdnenca, manuša save dživen frejdasa naphandło, saven sy dziipen, save dživen peskire dyvesenca maškar šatry, graja, jaga thaj veš; save bikinen o skorody, pirja, ryde dre buhłe hołova, savo bašaveł pe gajga/ lavuta, nadykhi pe adava kaj harga odo „sveto romano” nane, hasija but berš pałe. Ne odova manuša na bistryrde. Odova fakto sykaveł kaj pe Romende o gadže dykhen banges. Generalno odova kereł nadžanipe manušengo (Roma ando praktyka nane pe nisavi patryń ando kenva/ bukha škołaki savendyr sykłon rakłore ando škoła, odova jandet stereotypy, ksenofobia, thaj dar Romendyr. Syr phendia jekh pinćkirdo manuš savo dzinetas kultura romani, Jerzy Ficowski sy trin versji dykhipnaskire vaš Roma: „demonièno”, „ manuša save èoren” thaj „operetkako”: „Demonièno” – vybaryja e darjatyr angit „bengeski zor” dykhet dre Romende plemie èorahanego, magi, saven sy bari zor andre łende save darjakiren javiren. „manuš save èoren” – manuša save sy organizyme ande èorytka butia,

organizime syr profesionalna krymibalisty. „Operetkakire“ – saven sy kovto ilo-sentymentalna, save sy romantyka dromeskire manuša, save dživen muzykatyr thaj kamen but natura. Adiakes butdžene manuša dykhen Romen dre Polska, univar adała trin versji keden ando jekh vaš Roma.

Dre XIX šefengire beršesko cyro łocine duj stereotypia bilty Romengire, save sy ži ke adadyves ando gody manušengi. Angłuno łendyr sy dykhipe savo sykadyja ando epoka romantyzmoski bilta romane manušeski save sa tradet dromenca, manušes savo nane phandto dživeł pe freima, saveske sarojekh savo sy džiipen syr wagabunda savo dživeł khetanes ando phralipe naturasa. Inspiry nes jov bute artysten dre cyro majnagłał chyr sys o romantyzmo. Mito/odo paramisia vi adadyves inspiryn manušen kaj te den-pes dre gody thaj pacian manuša kaj savore Roma džinem te bagan thaj te khefen vaj traden vurdnenca.

Taborno trybo dziipnasko, peski čhib thaj dziipen phandto maškar peste, kałe pe muj kerde odova kaje Roma sys angedyr vago dukhade na feri adadyves. Holina, bibaxtalipe, na akceptacija, pinzaripe gadžengo jandia odova oficjalna liła save denas zor te dukhaven Romen. Angłunes o raja ande varsave thema Europakire kerenas saro kaj te najaveł dziipen ando tabory romane. Ande jagor XVIII šefeberšengo cyro zorjasa sys phendto kaj e Roma te bešen pe jakh šteto. Dre Bavaria dre 1899 berš, sys kredo paš policija departamento savo łełas informacija vaš Roma. Organo odva kontrolines kana javen thaj kaj traden romane tabory, so keren Roma. Vaš adaja buty dre 1905 berš, sykadyja jekh Kenva/ bukha „Kenva Romengi“, dre savi andre sys informacija vaš butedyr syr 3 bara/ mii Romendyr. E 1911 beršesty, savorengi kon poddžalaš Romendyr łenas ke registracija gustia vastengire a pałe duj berš durendyr skerdo sys jek lił savo magełas administracija savi kerelaš registracija manušengi kaj te den informacija ke policija liła save phenenas savo Rom/ Romani konesa jača romanduno-phenasam: akto vaš odova kon tyja peske romnia vaj romes, kon meja vaj javija pro sveto/ łocija. Rezultato odo butiaki thaj politykami sys duj akty zakonskire. Skerdo dre 16 eftato čhon 1926 berš ke Bavaria li łkaj sys kontra Romenge thaj vaš łengo tradype vurdnenca thaj vaš butia e Romenge, save na kerenas buty, vi lił savo putradia/ odpandia 16 Aprilo 1929 berš Centrala Policyjaki te kontrolin te khoseł Romen. Berš angil monitorynes joj savore phuvja save sys phandte khetanes ando Sasy/Germania.

Majbaro pharipe dyskryminacjako thaj holin ko Roma jandia mudaripen Romengo ando Il lumaiako/svetytko marben. Umarde Romen pe savende vi kerde nazisty eksterminacija sys Bi litengo. Našty sys varkon te phenet karig jone sys. Vaš adava našty ži ke adadyves te zgineť varkon sode dženen umarľe Romen ando odo cyro. Poden adasave cyfry syr: butedyr syr 250 bara/mii. (butdžene ginen javir čhanes: e 200 bara/mii ži ke 2 miliony umarde, dukhade Roma). E cyfry èaèune pacias kaj nikonon našty javeľa te sykaveť.

Kaj te umaren Romen, rodenas nazisty but argumenty, fakty. Sys varkicy. Jekh řendyr baredyr sys „kaj Roma nane europakiri rasa manuřikani“ adava kerľas dar kaj melakirna jone „uži rasa“. Ne sam te phenas so e Romaa, save sy Indiatyr poddžan manuřendyr Ariendyr, thaj sys odova problemo nazistenge vař řegi ideologia rasistytka - Roma řaj isys fededyr Aryjska Roma syr Sasy/ germaniakire manuřa. Vař adava teoretyko rasizmosko - Hans F. K. Gunther dyja pes ando peski gody thaj pohendia kaj e Roma javen tyknedyre teľatune grupatyr Ariendyr, save pesko rat melakirde thaj sphandľe ratesa na řache javire manuřenca feri o Turkenca, Semitenca vaj Drawidenca. Butedyr kaj te javen argumenty phendľe kaj o Roma sy aspoľećna manuřa sy dre řende kryminalno rat thaj sykľe sy te èoren, a adava na deľa-pes řendyr te křoseť thaj te kereť řache manuřen.

Dre berřa 30. skerdy sys specialno institucija savi dykheľas savo sy rat užo kon sy řaèhe rasako manuř thaj dykhenas syr te umaren mauřen savo nane produktywna thaj sy varsave nasfaľe. Vař problematyka romengi řeľas pes dr Eva Justin thaj dr Robert Rytter. Jone phendľe kaj manuřa bute rasengire- savende sys phenasam feri jekh manuř Roma ando familia sy butedyr meľaľe genetycznes syr uže Roma. Dre liľa norymberska sys čhindľo kaj našty te řen-pes syr rom romniasa Sasy thaj Roma našty te řen pesa kontakty, Romen na mekhne kaj te te den peskire voty kana sys politykano thaj paľať odo kerde pe řende sterylizacija.

Mařkir but centry eksterminacijakire pe Romende majbut sys pe phuv Polskaki – odoj sys tradyme Roma e germaniatyr thaj pe phuvja savo zaľeľas hitleri ando mariben. Odoľen kones tradenas odoj zaľenas saro řengiro barvalipen thaj thovenas řen dre getto biboľdengo. O hitlerytko nazisty but

moŷy ŷenas „decyzja” paŷe kvestia romani pe ŷteto odoj kaj sys jone, soske daranas kaj Roma te nanaŷen transportostyr vaj lagrostyr. Jone dzinenas kaj o Roma sykŷe sy te dziven. Dre veŷ thaj na javeŷa ŷen problema te dzidziom odoj.

Vesnake dre 1942 berŷ ŷyne te umaren Romen dre Generalno Gubernia. But moŷy Romen phandenas dre getty khetanes Biboŷdenca thaj paŷaŷ thovenas ŷen ke transporto thaj tradenas ŷen ko lagry. Ame sam te ripiras, kaj butdžene Roma hasine, umarde jačhne ande egzekucji kana ŷen kamena te uhtyŷen dre veŷa. Adasavo jekh fakto bibaxtaŷo sys nadur Maŷkiniatyr vende dre 1943 berŷ, kaj garuvenas-pes paŷci 300 familii romane. Kana ŷen rakhne o faŷysty, umarde maj angŷaŷ čhavoren thaj pe javirende mekhne zahate dzukŷen save tradyne ŷen ke pani Bug – odoj sanes zmraziakirdo mrazosa pani pharadyja thaj Roma save darjatyr naŷenas nazistendyr tasadyne ando pani.

Angŷuno savo sys organizyme lagro e Romenge sys kredo dre Łódzia. Odoryk Romen ligirnas ke javir lagry. Lagro sys paŷe čhindytko/ biboŷdengo kvartaŷo foroskiro ke savo na mekheŷas Romen, kerdy sys duj moŷy hući bar. Łagro sys feru duj èhona. Dre 1942 Himmlero decyzja kaj savore Romen te ligiren ke Auschwitz-Birkenau, savo sys majbaredyr centro kaj umarenas Romen. Angŷune transportendyr Romen uthode odoj kaj sys javir beŷybnarja. Paŷe jekh èhon. skerde jekh kotyr seperatno odoj e Romenge. Odova sys familjako lagro- na odŷenas čhavoren dadenge thaj semenca sys khetanes. Na odŷenas ŷendyr bagažo savo sys ŷen thaj na chinenas ŷenge baŷa. Pe riiben sys ŷende nasudo kaŷo trine rigengo elemento, thaj pe vast marenas numero manuŷesko thaj syboli „Z”. Nadykhi kaj famili sys khetanes ne džiipen ŷengo sys but pharo, bi paniesko thaj bi xabnasko – vaŷ adava butdžene merenas bokhatyr, nasfalipnastyr pe tyfuso, vaj rako panitko. Ke Roma sys butedyr manuŷa save merenas syr ke javir manuŷa odoj phandŷe.

Dre odo lagro sys kerge pe Romende eksperymenty pseudo-syklakirde. Odova kereŷas o Mengele. Doktoro savo sys odoj but interesantko ŷeske sys o čhavore save sys duj adasave kokore bližniaki romane. Odŷeŷas ŷen dadenge thoveŷas dre seperacija thaj umarŷas, paŷaŷ kereŷas pe ŷende peskire eksperymenty medycna. Dre ŷofto chon ando 1944 berŷ kerenas

anglune plany syr te khosen e romano lagro. Kaj te najaveť varsavo mariben e Romanca, terne Romen thaj zorať muršen łyse thaj thode ke baro lagro thaj phendťe łenge kaj džan ke buty. Varkicydženen tradyne ko lagro Ravensbruck vaj Buchenwald- vaš adava jone jaćhne džide. Dre 1 dyves, oxtoto ćhon 1944 berš łyne te phandaven o lagro romano , majangľať załyne savoren kon sys odoj syr personelo savo keretas buty. Ke bare vurdena save ligirnas łen vligirde Romen, save niėhi na dzinenas so łeńca keren o nazisty. Kana o vurdena ligirde łen dromesa ke krematorium vazdyja-pes upre panika. Paľatuni akcja sys raty 2 pe 3 dyves oxtoto hon. 1944 berš. Romen ligirnas varkicydženen pe jekhvar ke gazo, thaj paľať muťen haćkirnas dre krematorium. Adiakas umarťe butedyr syr biš bara.mii Romen.

Paćvardešeberšendyr raja save sys ke Polska kana sys PRL łyne decyzja kaj te phanden Romenge droma kaj te natraden taborencia peľde themeskiri phuv.. Łyne te keren liľa, akty zakonoskire save na denas te traden Roma vurdencena. Pe Romende thovenas pokinibena ando kolegium /tykno krissy gadzikano/. Pokinenas paľ adava kaj na sys paše łende dokumenty, paľ adava kaj haćkirnas jaga dro veš thaj paťe javir tykne butia. Odova but deľas pharipen e Romenge thaj phagirľas łengo džiipen.. Odova adziakes kerenas kaj e Roma te dživen pe jekh šteto . O gadže odo akcja kerenas ži ke 70 berša ne e Roma na denas łokhes kaj o gadže te keren pesko plano. Romen thovenas de purane khera ne butedženen ando baraki. Jone sys te adoptynen-pes ke nevo džiipen, ne e phurengo odova džiipen sys butedyr paro syr javirenge. Kaj e Roma te sykľon te džinen. Ando nevi sytuacija maškir gadže e raja thaj administracija themeski ando Polska łyne te organizynen butia save sys phandťe romane profesjasa, odova sys kotlarytka butia. Odoľe Roma save parovenas gren thaj barjakirnas kerenas peski buuty. Ne paľ varkicy berša e Roma line te traden dre javir thema thaj jandenas łove paľ save thovenas peske šukar khera. Pe save gadže rakirenas fiľacina, *cygańskie paľace*. Butedženenge odo khera „phusavenas dro jakha“ gadžen. O Gadzikane manuša phućenas pestyr karing Roma łyne pe khera e łove thaj save butia keren kana nikon Romes na dykheť dre buty. Syr dykhas analiza statystyczno, savi sys kerdy dre paľune berša sykaveť joj kaj butdžene gadže na kamen kaj te javeť-łen kontakto e Romenca. Adova sykaven getty ando Ćexy thaj ke Słowacja. Dre Polska nane adiakas butedženen Romem syr

odoj thaj dre javir thema europakire. Vaš adava dlatego nane adasavi sytuacija syr odoj, elementy dyskryminacijakire sy vi ke jame ne javir čhaves adasave syr segregacija dre škoła thaj getto odoj kaj bešen čhavore, separacija romane čhavoren dre klasa javire raktorendyr, keren vudara pełne save phiren feri romane èhavore ke škoła. Adava sy na feri jekh fakty dyskryminacijakire. Pe plano angłuno thodo sy edukacija chavorengi dre škoły specjalna. Ministerstwo Edukacjako džinem kaj romane èhavore gode thaj save nane nasfałe pe šero sy thode dre škoły specjalna. Raporto odova kerde psychologji pe Uniwersyteto Jagiellońsko, save kerde analiza pe 77 romane èhavorende save scyklon ke škoły specjalna ande regiono : małopolsko, opolsko thaj śląsko. Syr sykaven syklakirde analizy paści 52 proc. romane èhavore saven sy decyzja kaj sy nasfałe intelektualnie sykadia kaj sy jone normalna thaj naj problemo godiasa. Angłuno problemo savo dykhen adava sy kaj čhavore nabut mišto dzinen èhib gadžikani thaj na halon so phenet syklakiribnari.

Dre Polska majbut pinćkirdo sy fakto dyskryminacijako kodo sy o pogromo mławsko, akana odo bibaxtałe butiake dyne łav *porcelanaki rat*. Raty 26 pe 27 dyves, šofto čhon 1991 nerš dre foro Mława sys kerdy baro atako thaj agresja pe Romende. Odoj gadže foroskire napene pe barvałe Romende. Atako sys kerdo kana terno Roma dyja vurdenesa duje teren gadžet save džanas syr phenet zakono pełde forosko drom. O terno gadže safes dyja vurdenesa Rom meja. Odołe momentostyr bari holin gadžengi parudiapes pe baredyr holin ko Roma.

Sy odova ćaćipe kaj Romen sy pesko ścjago/ flaga, hymno thaj maškarthemengo dyves?

But baro elemento syr šerutnipe Romengo, savo reprezentyn Romen dre sveto sy International Romani Union, adava sy romani oranizacija, savi sys kerdy majangłał syr Kongreso Romano dre 1971 berš ke Orpington paše Londyn ande Bari Brytania thaj pałał dre 1978 berš ando Geneva astardia łav, akhardy sys International Romani Union. Łakire manuša sy kedyme maškar syklakirdy elita romani bute themendyr ande sveto. Varkicy berš angedyr kana sys I Lumiako Kongreso paše Londono dre 1971 roku, sys

akhardo Maškarthemengo Komiteto Romano – organizacija savi reprezentynes savore Romen pe svetytko forumo. Šerutneso kodo komitetosko jača o prezidento – Slobodan Berberski, Rom Jugoslavjaty. Kongreso phendia kaj manuša sy te phenen pe savorende odoj kaj phenen Cygan - Rom. Zrysine ke thema save sys membry ko UNO kaj te den patyv Romenge syr manuškani grupa nacjami savjako anav sy Roma. Sys akceptyme modeli ściagosko/ flagako: bolibnasko koloro- koloro savo syr pe boliben thaj zeŕeno – savo symbolizyn phuv, odoŕa kotyr kolory sy thod jekh paše jekheste, maškiraŕ sy ŕoli rota , savjate sy dešušof destore dre rota savi zrypireŕ tradypen Romenge peŕde phuvja, thaj zrypir ŕeŕgi prathem, phuv India kodo sy phandŕo e purane indyjskone ćakrasa savi sy pe flago Indiako. Kana sys kongreso oficjalne bagado sys o hymno romano *Gelem, gelem*. Odo phandype Romenca kaj poddžan Indiatyr jandia e Romenge kedypena pe save rakiren Roma thaj vazden upre pesko idetiteto romano. Isys kerde varkicy kedypena, pe save sys vi polityki reprezentanty Indiakire , maškir ŕende irys o Indira Ghandi. Œi ke adava cyro ne feri International Romani Union reprezentyn Romen, syi javir organizacija dre Germania Roma kerde Roma National Congress, a akana sy vi o RRTF thaj javir.

Reprezentanty romane odo organizacjendyr sy aktywna ando butia ando bare instytucji thaj organizacjii adasave syr: Council Europako. Dre tremo sy javir organizacjii romane feri tyknedyr ne keren peskire butia syr organizacjii NGO save dykhen interesy Romane ando thema kaj bešen Roma, dykhen e problemy romane save sy Romenen ando ŕengiro regiono.. O lideri odoŕe organizacjendyr reprezentynen interesy Romengire dre regiono themesko, dykhen kaj Roma te najaven dukhade thaj phagirdo ŕengiro Manuškano eape thaj den zor e Romenge dre ŕengire inicjatywy.

Maškarthemengo Romano Dyves (International Roma Day) adava sy dre 8 Apeily svenko savo so berš obdžan Roma dre saro svetoo. Jov sys skerdo kana Roma jedyne-pes pe IV Kongreso Romengeo savoir Svetostyr (International Romani Union) dre Jadwisin paše Serock ando 1990 berš. O Kongreso sys teŕ patronato UNESCO.

E Svetytko Dyves Romengo sys kredo kaj te rypir-pe angŕuno kedype kana 25 themendyr Roma skendyne-pes dre 8 Aprily 1971 berš ke Orpington paše Londyno.

Syr te aktywizynen-pe Roma.

Roma syr javir drupy manuškane sy dre tende varso javir thaj sykavenpes syr javir manuša , maškir gadžende. Odo fengiry javir bilta sy adiake zorali thaj dychoł, so butdžene gadže kana dykhen pe tende dzien kon sy jone tha halon fen syr Roma. But moły džanipe pałe Roma sy tykno gadžen pał Roma thaj džinen feri fenydr odova so kon phenelas but berš pałe tende vaj so šunen fenydr javire manušenydr. But moły so odova negatywno dykhipe, vaj pseudoinformacja savi na džał èaèipnasa khetanes.

Syr sys zrypirdo Roma thaj gadžikane grupy manuškane odova sy javir manuša thaj sako jekh grupa manuškani kereł andre dre peskiri grupa javir kanony, reguły syr sy te dživen jone maškar javirende, kodo sy syr jekh fundamento kulturako savo sy manuškane grupen. Adava kokoro proceso sy dre familii vaj grupy etnikane. Sam te phenas kaj odova saro trobuj, sy but zorało sako grupake kaj te haden tyknipnastyr ži ke majbari populaciji manuškani.

Vi ko Roma odova saro so sys zrypirdo, syr sy manuša te džidzion, syr te javen maškir peste fengire butia, dykhipe, thaj patyv sy ke odova baredyr kamlipe, soske kaj kana Roma kamen te sykaven kon jon isy na idetyfikinenpes e phuvjasa pe savo terytoria jone dživen, soske nane tende them, feri keren peski identyfikacja peskire kulrurasa.savja akceptynenj. Kultura trobuj ande adava konteksto te javeł pinčkirdy syr buhło dykhipe savo konstruin odo grupa (tradycja, instytucji manuškane, e čhib, riiben, historia, tradycja fengo romanipe). Sam ko adava te dodeł, so kaj butedyr te javeł bichoł kon sy kon ke romane grupy, Roma but moły zrypiren javirenge karing poddžan vaj karing poddžanas fengire phure papy vaj semenca.. Odova sykaveł kaj e Roma save poddžan Polskatyr, kana maładion javire Romanca javire themendyr phene kaj jone sy „Polska Roma”, nadykhi pe adava kaj jone łocine vaj ando Polska vaj ando javir them. Ande sako jekh grupa manuškani sy but maškir tende varso javir vi sy varso khetano maškar manuša varso universalno thaj odova sy dychło dre but grupy manuškane.

Kana maładiovas, dykhas amen manušenca javire kulturendyr vi e Romenca, mišto kaj te rypiras, so kodo so sy najkh maškir manušende dre kultura sy odo naturalno thaj sy adiakes thaj kana sy manušen cera łaćhi vola, kamlipe duje rigendyr šaj te keren pesa dialoga thaj khetani buty.

Kana zdykhasam pe problemy save sy ke Roma thaj dukha save te pacias so sy marginalizacija romane polulacijaki. Odova so kerat adava sy hor bešto maškir Roma paciaben , so „gadžikani administracija thaj raja “ angłunes na interesynen-pes romane problemenca, thaj javir kana javeła tende intereso varso te keren phenen kaj e Roma sy došte ande odova vaš sy dre jone adasavi situacija. But moły adiakas sy thaj adiakas keren o raja dre odova bange sy manuša save keren buty dre gadžikane instituciji save ten-pes butenca pałe problemy romane, thaj sy te žutinen manušenje save sy dre phari situacija a na te keren adova so keren.. Javir bibaxtalipen savo javeł kana administracijakire manuša keren bičhipe sy odova kana o raja keren ingerencja dre džiiipen Romengo kana umaren romani kultura thaj tradycja. Dar savi javeł kana sy odo ingerencja dre tradycja romani phenen odołestyr o lideri romane thaj phenen kaj šaj e roma te keren integracija ne našty te akceptynen asimilacija. Dar kana o themeski administracija keret ignorancja pe problemy, save sy ko Roma keret odova so e Roma but moły na dykhen senso kaj varso te keren varsave inicjatywy save sy te parujen situacija Romengi. Javir nakamlipe Romengo ke butia save sy te parujen peski situacija vaš butia sy paciaibe, so kana tena Roma te keren odova so kamen gadže thaj dena zor dre adava kaj tena javir profesji na pacian kaj rakheła-pes gadžo, institucja savi deła tenge buty.

Save sy droma kaj te aktyvizynen –pes Roma?

Nane jekh odpheniben pe adav phućepe, soske kaj našty te tet-pe jekh varsavo pinčkirdo modelo sako jekh džipie manušesko. Isy pnčkirdo jekh džandło fakto e manušenje save keren buty manušenje thaj vi odołenge kon syklakir ando škola. Na dynało varkon phendia kaj ke sako jekh manuš sam te las javir drom kaj te las rezultato lačo, taj majefektyvno metoda butiaki savi jandet amen ko celo. Dre sako jekh adasavi buty manušes savo sy konkretno beneficjento sam te džins teskire eaèune problemy, kamlipe thaj so jov kokoro šaj deła pestyr. But moły sy adiakas, so kokoro beneficjento na džaneł eaèunes te pinčkireł peski situacija dziipnaski thaj rodet adia syr phenet teski gody syr te keret-pes kaj te paruveł peski situacija ne but moły odova sy narealna droma. Dre adaja situacija te rakireł, te rakireł, te rakireł thaj maj jekhvar te rakireł.

Buty vaš aktywizacyja isy izbie phari thaj trobuj. Sy te deť majfededyr rezultaty majfededyr kana sy jone kerde ćhavorengi thaj ternenge. ćhavoro romano, saves sy šansa kaj te gineť pe škoľa savi deťa řeske zor thaj řaćhipe kameť te phireť pe lekcji. Pinćkirde problemy romane ćhavorengire de škoľa sy na feri odoľa save phenen kaj ćhavore na dźinem gadźikani ćhib, vaj odoľesa kaj o dada řengire na angaźime ando butia ćhavorengire ne sy javir kana romane ćhavorendyr san ando škoľa. thaj nane reakcja syklakiribnarengi pe od sytuacija. Vaš adava but moľy pať adava e romane ćhavore na kamen te phiren ke škoľa thaj o dada dasavi škoľa na kamen. Bute beršengi bistryrde butia kaj e romane ćhavorengi te deť-pes adasavi kokori šansa syr javire rakľorengi save phiren ke škoľa kaj mišto te syklon barjakir problemy manuřikane thaj butiaki save sy ćhavoren thaj kana javena baredyr. But řaćhi buty keren thaj zor romane ěhavorengi, řengire dadenge thaj syklakiribnarengi o romane asystenty edukacijakire save keren buty varkicy berš ando škoľa. Jone syr manuřa saven sy patyv mařkir romane familii den vast, zor Romenge te řen kontakty škoľasa, syklakiribnenge te řen komunikacija e ěhavorengire dadenca save syklon ando škoľa. Sy šansa, so adasave inicjatywy dena duredyr dre javir berša miřtype savo jandeľa fededyr dedukacija Romenge thaj e ćhavoren na javeľa adiakies phandľo drom ke buty syr řengire daden.

Vaš odo sykady dar Romengi pharo javeľa te naphenes Romen te javen butedyr aktywna kana na javeľa řende paciaben ko so „e raja themeskire“ kamen ěaěipnasa te den zor Romenge, sy řen řaćhi vola thaj propozali řengire metody save kamen te den sy řenge řaće. Dźanipe pať kultura thaj tradycja Romengi sy sy but řaćho instrumento savo phagireť napaciaben mařkir manuřende. But řokhedyr rakireť-pes e Romanca kana dźinem varkon syr te zagaruveť-pes mařkir Roma. Kana Roma dykhena kaj e manuř savo lenca rakireť sy řes ke Roma phralikano iľo vi jone adiakies javena ke odo manuř. But řaěhe sy ke Roma argumenty save jone pinćkiren thaj dykhen, save sy sykade pe konkrety thaj dźiipen javire manuřengo, save kerde pesko aktyviteto thaj řyne odova so kamne phenasam: rakhne peske buty, vaj keren peskiro bizneso. E Romenge adiakies syr bute javire manuřenge pe angľuno řteto sy familia thaj odova so řake sy te javeť. Odova sy baredyr impulso syr syr te podľeť peske aktywizacija. Kana o dada pacian

kaj kana astarena peske nevi profesja thaj odova deŕa Ɣenge thaj Ɣengire chavorenge fededyr džiipe odova deŕ baredyr motywacja thaj argumento syr varsavo rakiriben savo phenet „ me som kokoro mange finansytko manuŕ”. Odo kokori metoda vi sy Ɣachy ternenge, Ɣhavore butedyr kamena te cyklon kana dykhena kaj Ɣengire rezultaty dre syklakiriben dena Ɣoŕ Ɣengire dadenge. Ande adasavi sytuacja ŕaj vi o Ɣhavore javena odoŕa manuŕa save jandena paciaben peskire dadenge kaj te Ɣen aktywno buty ande projekto.

Majbut butia save sys thaj sy kerde, jandŕe rezultaty paŕ aktywizacja Romengi, save Ɣen akceptacja ko Roma sy syklakiriben paŕ profesji thaj butia, save sy konsultyme thaj syklakiren e syklakirde manuŕenca syr psychologa thaj javir specjalisty vaŕ butia. E kontakty thaj syklakiriben e psychologosa janden baredyr dŕanipe kaj te kereŕ-pes diagnoza vaŕ purane problemy thaj odova so kamen te keren thaj deŕ oddova ŕansa kaj te skereŕ-pe majfededyr efektywno varsave manuŕeske metoda butiaki. Adasave butia syklakiribnaskire ŕutinen, den zor beneficjentenge „te odphanden-pes” te mekhen pesko nakamlipe, napaciaben thaj te Ɣen nevo drom thaj te dŕan angit e neve butienca. Maŕkir Roma sy butdŕene save na kerenas buty thaj vaŕ adava zor e psychologostyr thaj specialistostyr paŕ profesjakire butia trobuj sy te javen kerde. But zoraŕo aspekto aktywizacjako paŕ buty savi na feri deŕ dŕanipe teorykano, ne deŕ e manuŕenge save sy dre projekto te Ɣen praktyczno dŕanipe syr: te keren praktyka vaj staŕo butiako ando peski profesja. Manuŕa ano peski praktyka kana kerenas e butia vaŕ adasave projekty syr aktywizacja profesjaki phenen, so kana sy pe tykno cyro kredo aktywizacja vi odova decydyn paŕe kamen te phiren pe adasave projekty. Pe feri teoretykano syklakiriben Roma phenen kaj hasiakiren pesko cyro, thaj odova na deŕ Ɣenge realno ŕansa kaj odova deŕa Ɣenge zor kaj te rakhen buty.. Kana o ande kurso phandŕo sy vi o staŕo vaj cyklon profesji odova deŕ paciaben kaj udaŕa-pes Ɣenge te te rakhen manuŕes savo deŕ butia thaj paciaŕa Ɣenge kaj jone sy Ɣaŕe butiaria. Nane Ɣŕhi praktyka kana xoxanes phenet varkon kaj e Romen javeŕa buty kana jagorysarena pesko kurso. Soske kana odova kon phenet na dorykireŕ Ɣav Ɣeske e Roma na den paciaben thaj patyv, soske kaj ando sytuacja kana sy kryza Roma sy solidarna thaj Ɣungo cyro rypiren so „e raja themeskire phagirde pesko Ɣav”.

Aktywizacja Romengi našty te javeť kerdy feri ke sfera butiaki vaj profesjaki, but fededyr rezultaty ƚeť-pes ande butia kana butia maj angƚať sy preperyne manuřikane aktywizacjasa. Marginalizacja Romengi jandef Romenge gody syr sy jone te zagaruven-pes mařkar gadže thaj save sy te javen ƚen realcji manuřenca save dživen ando them. Roma na but kontaktynen-pes javire manuřenca save sy gadže soske kaj sy ƚenge paro kaj na džinem miřto gadžikani chib, na dzien. O zakono administratyvno, bute dzenen sys negatyvno kontakto e gadženca soske kaj maľadionas manuřenca save sys rasisty, save denas godla pe ƚende naľaće ľava vaj isys dre javir forma dyskryminime.

Zor dre adava kaj te javeť fededyr sys zrypirdo vař syklakiriben savo def konsltyme buty e psychologosa thaj spcjalistosa vař butia ne vi e butia save prezentynen kultura romani. Sam te rypiras kaj e Roma te javen angažime aktyvnes dre ada butia. Adava jandef varkicy ľaće rezultaty. Angľunes e Roma pacian kaj keren odo projekto khetanes a na feri odoľa save sy te odfen odova so ƚenge dena, syklon te planinen butia te organizynen ľęgi realizacja thaj ƚen keren. Sy jone khetanes odphendťe vař efekto odo butiako, projektosko, sy ƚende motywacja, kamlipe ke ľachi buty. Sy jone syr manuřa te reprezentynen odova so ƚyse džanipe mařkir Roma odoj kaj dživen. Sy univar adiakas kaj aktyviteto thaj zor savi den e Roma kaj te keren varsave butia ando projekto jandef ƚendyr naformalno inicjatywy manuřikane, save řaj den drom kaj e Roma te keren peski organizacja NGO.

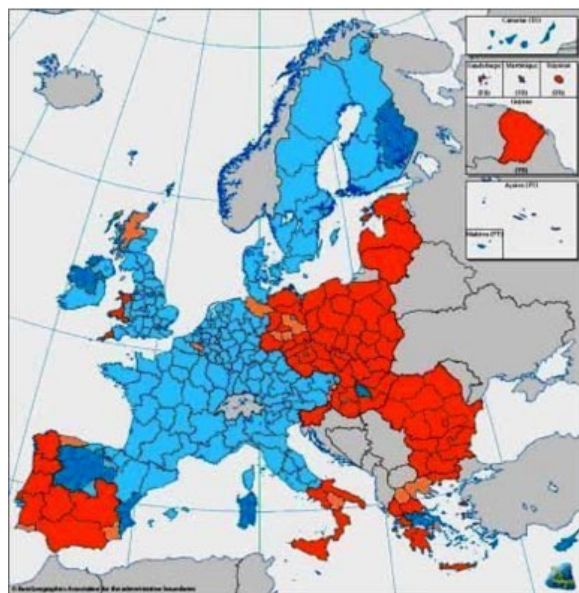
Romanee organizacij NGO vi kana nane profesionalno organizacja, řaj sy te den zor, pesko vast kaj te kereť-pes butia aktywizacyjna e Romenge. Sy ƚende baro džanipe vař peskire manuřende, sy ƚende ľaće kontakty, jone sy syr jekh aktywna manuřa save sy andre dre džiipen syr aktywna manuřa save dre varsave sytuaciji řaj řutinen instytucji administratyvna save keren butia e Romenge.

Sykade droma vař aktywizacja manuřenigi thaj butiaki adava sy but moľy line ando butia save jandefe ľaće rezultaty e Romenge. Ne našty sako jekh droma butiakire te javen kerde syr metody. Syr varkon kerta adasave butia vař aktywizacja odova džať e manuřestyr syr jov odova kereľa thaj savi sy ƚeste inwencja, thaj syr khetanes e Romanca kereľa peskire plany thaj savi javeľa sytuacija dre butia thaj ekonomieño.

Vaš e sukceso kaj te javeŝ sy te decydynen e butia thaj astaro celo ande odova integracija Romengi, syr jone sy preperyme kaj te kamen peski aktywnoć savja sy manuŝikano harakteri, edukacyjno thaj profesjami, respektyne ŝengire javire kulturasa. Sy te dykhas kaj kana planinas butia aktywizacyjna, savo adresato sy e grupa Roma sy te džanas te pinćkiras, ande elementarno forma, specyfika odo manuŝengi thaj te sykavas so džinas te keras komunikacija maŝkarkulturki.

Kaj sy łove pe buria e Romenge

Akana majbut łove save den zor kaj te realizyn-pe butia aktywizacyjna e Romenge sy ande Europako Fundo Manuŝikano /Europejski Fundusz Społeczny/ savo deŝ zor kredo Programo Operacyjako Barvalipen Manuŝengo/ Program Operacyjny Kapitał Ludzki/ thaj o budžeto themesko. O łove Europakire Uniako / UE/ savengo celo sy te javeŝ balanso dre barvalipe sare themengo save sy ando EU peŝne kerdy polityka khetani thaj tang phandli, odova sy te deŝ –pes zor e regionenge save sy but □ orore.

Koloro butedyr loło - Regiony ęororedyr
(PKB pe jekhe manuŝeste 75% savo sy maŝkir but thaj kuty ke EU)

Koloro zoralobolibnasko thaj lokhesloło
Regiony dre save (PKB pe jekhe manuŝeste maŝkir 75% a 90%)

Koloro lokhobolibnasko
Regiony barvaledyr (PKB pe jekhe manuŝeste 90% savo sy maŝkir but thaj kuty ke EU)

Rodes: patryń Komisja Europaki http://ec.europa.eu/regional_policy/atlas2007/index_en.htm

Ando butia save sy kerde dre . komponento romano adav sy dre Prioryteto 1 PO KL - Butia thaj Integracija Manušengi Teŭkotyrbutiako 1.3.1 sys odova ke 31.12.2012 r. te sthoveŭ-pes liŭa mangipnasa vaŝ projekty Romenge. Akana dre but regjony themeskire duredyr sy realizyme butia ando odo sykado teŭkotyrbutiako thaj odoj Roma ŭena pherdy informacija so te kerŭ-pes kaj khetanes javire institucjenca te keren projekty e Romenge. Realizatori sy instituciji manuŝikane thaj asociaciji romane thaj javir organizacjingo save keren butia vaŝ integracija manuŝengi thaj aktywizacija butiaki. Projekty dre 85 % sy pokindŭe ŭovenca save dyja o UE ne dre 15 % save ŭove deŭ Budŭeto Themesko. Maŝkar projekty dre Prioryteto 1 beneficjenty doj sy grupy save sy dar kaj javeŭa ŭenge bari bibax thaj marginalizyme maŝkir manuŝende. Maŝkir but realizyme akana projekty Teŭkotyrbutiako / Poddziaŭania 1.3.1 Roma ŝaj doresena ŭutipe, zor ando forma adasavi syr; kursy vaŝ profesji, butia thaj dŭanipe buŭto, syr te ŭes dŭanipe vaŝ zakono themesko, vaŝ sastype, staŭo butiako.

Skerdo odova kotyr teŭkotyrbutiako savo sy adresyme ke Roma na phandŭe drom e Romenge kaj e Roma te javen andre dre butia save pokineŭ projekty o EFS. But dykhne sy projekty systemova realizyme nado kotyr Prioryteto 7 PO KL – Promocja vaŝ integracija manuŝengi, realizyme feri peŭde OPS (oŝrodki pomocy spoŭecznej) ando save e manuŝa save sy dre odova projekto sy ando phari sytuacja thaj sy ŭenge dyno ŭutipe(adia syr syklakiriben vaŝ profesji, ŭutipe juridykano, psychologieno, syklakiribena vaŝ dŭanipe manuŝengo). Generalno celo projektengo sy kaj te zorjakir-pe kondycja e manuŝengi save sy teŭ phak socialno, kaj te javeŭe ŭende dŭanipe vaŝ manuŝa thaj butiengire kaj te tykniakir-pe cyfra e manuŝengi save sy pe socjaŭo. E pluso odo projektengo sy odova, kaj sy jone syr projekty bute berŝengire vaŝ adava den jone gvaranto kaj e beneficjentem te javeŭe stabilno systemo savo deŭa zor ŭenge thaj butiengere save planinen de den ŭenge vast. Projekty sy majbut pokindŭe trine ŝtetendyr (UE, BP thaj JST – Jednostki Samorzŭadu Terytorialnego).

Javir prioryteto phandŭo sy aktywizacjasa vaŝ odova sy Prioryteto 6 PO KL – Bazari butiengo odphandŭo sarengere. ŭutipe, vast ande adafe butia deŭ prioryteto 6 savo syr e butia save sy te keren neve ŝtety butiarengere thaj

deľ zor firmenge thaj manuŝenge save kokore peske den buty. Šaj pe adaja forma projektengi 1en žutipe manuŝ saven sy problemy kaj te sykaven-pes pe butiako bazari(phenasam manuŝa terne ži ke 25 berŝ, manuŝa saven naj praktyka thaj džanipe ando profesja, manuŝa savenge sy butedyr syr 45 berŝ, manuŝa nasfaľe. Naŝty te phiren thaj javir. Akana na deľ-pes dotaciji manuŝenge save na musaj jone sys te den paľpaľe kana kamena te keren pesko tykno bizneso. Vaŝ adava akana sy propozalo kaj te 1en odo manuŝa tykne procentengo mikro vužlipe. Roma vaŝ adava kaj maŝkar manuŝa save den butia sy 1ende negatywno stereotypo paro 1enge kaj te rakhen buty vaŝ adava maŝkir 1ende sys but popularno forma vaŝ buty kaj te keren peske jekhe manuŝeski firma dre savi jone kokore keren buty. Adasavo aktyviteto butiako sys vi phari kana e Roma kamena odova te keren ando praktyka soske javija kryza thaj na stabilno themem ando ekonomia. Akana dariatyr vaŝ problemy save sy thaj ŝaj javen kana varkon kameľa te urykireľ-pe bizneso kutedyr manuŝa , na feri e Roma, mangan te keren pesko bizneso. Sam te dodeľ, so sare atrakcyjna pokinibena łovenca vaŝ e projekty realizyme dre Priorityteto 6 den ŝana kaj te podľeľ pes aktvno butia vaŝ peski profesja majbut e manuŝenge save na daren thaj sy manuŝa butiakire.

Na feri o EFS kerel buty ande polityka khetani kerel pesko programo o Europako Fundo Barvalipnasko vaŝ Regiony (EFRR), savo sy syr jekh fundo strukturalno Europakire Uniako savo kameľ te tykniakir dysproporcja maŝkir themengire regiony save sy phandľe Europakire Uniasa. EFRR deľ zor, vast pe inwestycji save janden produkcyja thaj haden infrastruktura vi zoriakir tykne thaj bare biznesy. Kaj te hadeľ-pes infrastruktura sy skerdo adiakas kaj ŝaj 1en łove e firmy save thoven khera , khera socjalna.

E 2014 berŝestyr javeľa nevi perspektyva finansytko thaj vaŝ adava odova kon kereľa projekty thaj manuŝa save 1ena odoľestyr zor beneficjen-ty darjasa ne optymizmosa uzakiren save javena skrde merytoryczna thaj formalna mangipe ando butia save mangena e manuŝendyr , instytucjen-dyr save kamena te keren projekty. Akana dykhas kaj e integracija manuŝengi thaj aktywizacija vaŝ butia duredyr javena syr priorityteto save mangena membry UE

7 INICJATYWY ANGLUNE ANDO STRATEGIA EUROPA 2020

Inteligentny hadype ekonomiako

1. Europaki agenda cyfrenge
2. Unia innowacji
3. Mobilna manuša terne

Stabilno hadypen ekonomiako

4. Europa efektywna butia save len
5. Polityka industrialno dre era globalizacji

Godype ekonomiko savo del drom manušenge te javen andre

6. Programo vaš nevo džanipe thaj te den butia
7. Europako programo savo maref-pes čorore džiiipnasa

Eodes: patryń Komisja Europaki http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/flagship-initiatives/index_pl.htm

But zorało šteto karing łeł-pes łowe pe projekty romane sys thaj sy ži kej agor 2013 berš. Programo pał romane manušende/ *Program na rzecz społeczności romskiej*, łowe del Budžeto Themesko. Generalno celo programosko sy kaj javeł fededyr kerdy edukacija thaj džiiipen romane manušengo ne vi te bariakir-pes integracija maškar manušende thaj te najaveł dyskryminacija. Ando cyro kana kerełas e buty Programo sys zrealizyme but łacše projekty dre Polska. So but łacšo kaj vi o tykne organizacjen sys šansa kaj te keren projekty thaj mišto te keren łen odoj kaj dživen Roma. Dre odo programo realizyme sy savorethemsko programo stypendialno e čhavorenge save mišto cyklon dre gimnazji thaj romane studentenge. Programo stypendialno dyja butenge kontynuacija ando syklakiriben, te len baredyr edukacija thaj aktywizacija manuškani thaj butiaki.

Dre 2014 berš. Skerdo sys plano kaj te javeł *Programo integracjako Romenge ando Polska pe berša 2014-2020*. Manuša save kerde odova Programo patian, so javeła łes odphandły formuła savi deła dro kaj te kereł-oe projekty innowacyjna. Odova pozytywno paruibe deła šansa te kereł-pes buteberšengire butia, thaj adava deła baredyr systematyka butia vaš Roma. Duredyr o manuša save kerde odo Programo patian kaj kaj e projekty buteberšengire, jandena pe but berš łacipe thaj paruben dre Romengo džiiipen ando Polska.

Sare informacjy vaš *Programo integracjako Romenge dre Polkaepe berša 2014-2020* sy sykane pe patryń ando interneto Ministerstwa Administracjy i Cyfryzacjy (MA i C) <https://mac.gov.pl/wp-content/uploads/2011/12/PROGRAM-2.pdf>

Organizacjy thaj instytucjy manuškane save kamen te podłeť butia vaš e Roma šaj mangan dotacjy vi ande javir ministerstwy vaš: inicjatyvy vaš adava kaj te łeť-pes varkones teł phak, kaj te zagaruveť-pe thaj te barjakir-pe identyteto kulturako tykne manuškane grupengo deł žutipe minister savo sy ke butia vaš kultura thaj barvalipe nacjako vi o datajy save deł JST kaj te kereť-pes projekty vaš satype.

Ande angłune łava čhindłe ando komunikato Europakire Komisjako ke Councilo, Parlamento Europako, Europakoo Komiteto Ekonomiakomanušengogo thaj Komiteto Regionengp e 14 dyvesestyr ando Aprily 2010 berš. / *KOM(2010) 133 versja Pałuki jagoreski*/ savi sy pał integracjya manušengi thaj ekonomia Romengi dre Europa sy čhindło:

„Unia Europami thaj łakire thema save sy andre sy fende baro kamlipe te žutin ande butia vaš Roma, save dživen dre savore trema EU, dre thema save mangan te džan ke Europaki Unia. Karta vaš Elementarno Caèipe sykaveť barvalipei, pe savo syr fundanebto sy terdy e UE. Odo barvalipe sy te vligireť-pes ando praktyka, kaj te paruveť-pes sytuacjya romane manušengi pe fededyr save sy majbaredyr tyknedyr nacja ando Europa.

Integracija Romengi isy phandli khetanes e priorytetosa „bariakiripe savo deŕ jkaj te tyrdeŕ Romen andre maškir manuša“ strategia UE 2020, a majbut ŕakire projektosa savesko anav syt. „Europako programo vaš mariben èorore džiipnasa“. Pherdy integracija Romengi šaj andeŕa mištype ekonomiake amare manušenge, majbutedyr ando thema kaj sy akana nabut manuša thaj cyfra ŕengiri tykniot, save našty te keren kaj te thoven rigatyr potencjalnone butiaren.“

Butdžene Roma kamen te kereŕ buty, te dziven bi darjako thaj te keren fededyr džiipen peskire čhavorenge. Kana kerena–pes adaŕa butia Roma jačhena syr integralno kotyr butedyre manušengo thaj javena ŕače butiaria thaj aktyvnes kerena buty ando džiipen manušengo thaj ekonomiko. Kaj adiakas te javeŕ sy te deŕ-pe šansa kaj te hadeŕ-pes upre adate manušen.

